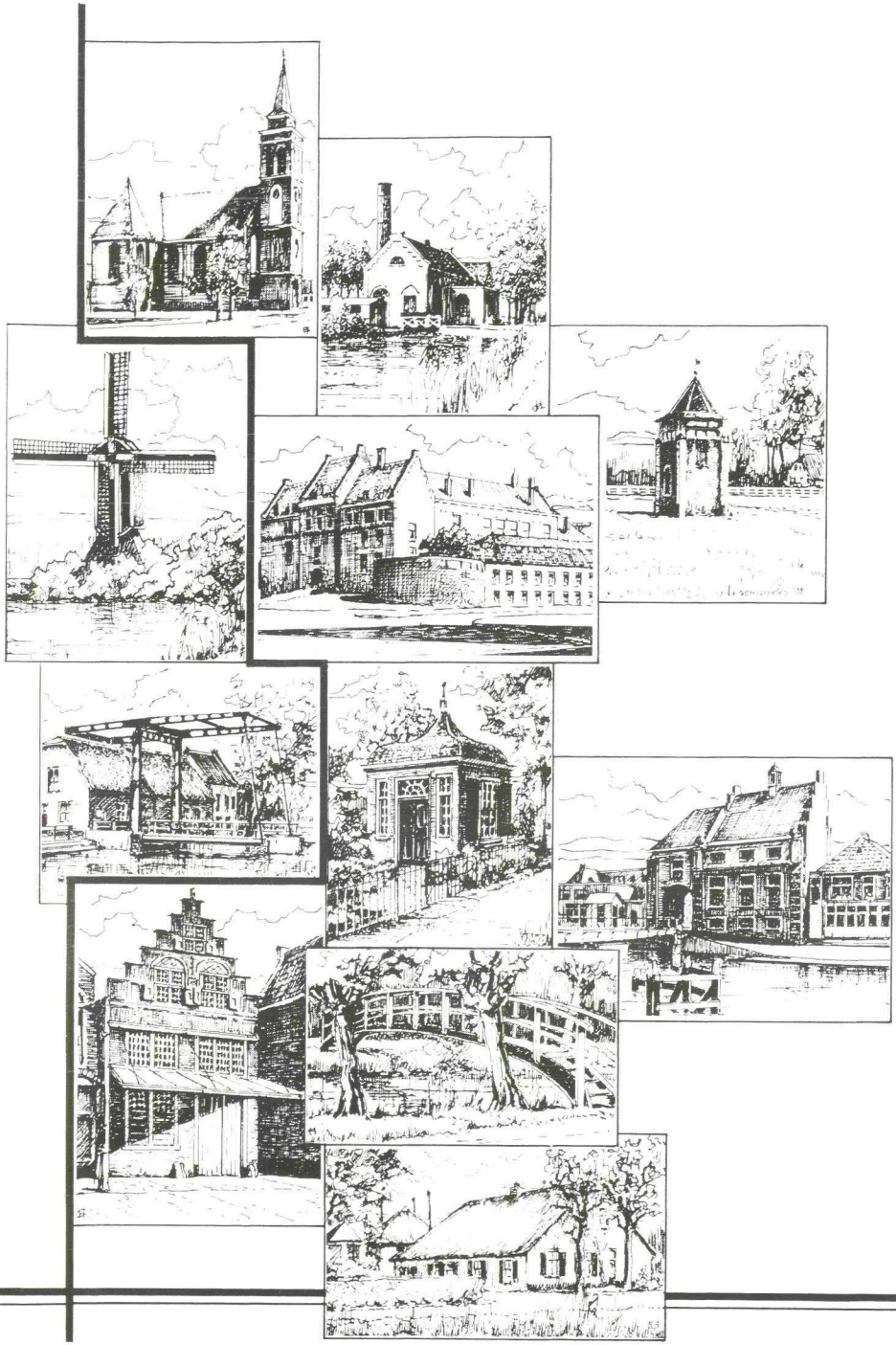

Heemtijdinghen

Heemtijdinghen

Orgaan van de STICHTS-HOLLANDSE HISTORISCHE VERENIGING

Redactie: W.R.C. Alkemade, Woerden.
J.T. van Es, Kamerik.
L.Cl.M. Peters, Woerden.
Redactie-adres: Postbus 65, 3440 BA Woerden.

Verschijnt 4 x per jaar.

Verenigingsbestuur:

Mw. M. Lantzendörffer-van Kleef	Prof. Oudlaan 3, 3445 CP Woerden tel. 0348-418613	voorzitter
Ir. W.J. Raven	Linschoten	vice-voorzitter
Mw. Drs. G. Zeegers	Meerkoetlaan 3, 3444 BH Woerden, tel. 0348-414126	secretaris
C. Hamoen	Cortenhoeve 26, 2411 JM Bodegraven tel. 0172-611888	penningmeester
P.G. Knol	Oudewater	lid
A.H. van Rooijen	Harmelen	lid
drs. J.W.C. van Schaik	Utrecht	lid
J. Schut	Driebruggen	lid

Gironummer penningmeester 330797
Bankrelatie: Rabo-bank Bodegraven, rek.no. 15.83.22.967.

Voor het aanmelden van nieuwe leden en adreswijzigingen wende men zich tot mevr. P.C.M. Kruijt-Brok, Marius Bauerstraat 32, 3443 HL Woerden, tel. 0348-419189.

Voor bestellingen van boekwerken en losse nummers van Heemtijdinghen wende men zich tot C.P. van Es, Esdoornlaan 36, 3442 HD Woerden, tel. 0348-413338.

Kosten abonnement Heemtijdinghen/lidmaatschap f 27,50 per jaar.

De verantwoording voor de inhoud van de artikelen berust bij de auteur.
Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen zonder toestemming van de redactie is niet toegestaan.
Regels voor het aanleveren van kopij kunnen bij de redactie worden aangevraagd.

36e jaargang nr 4, december 2000

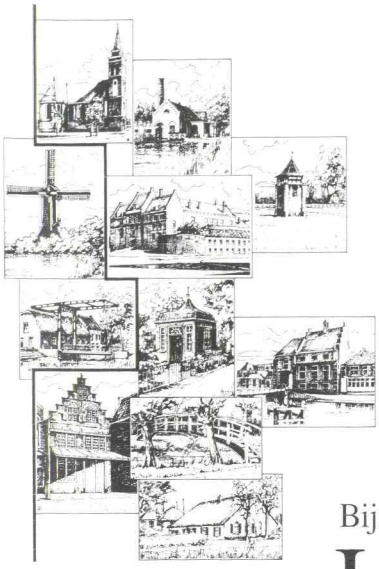

Bijzondere uitgave van

Heemtijdinghen

Orgaan van de Stichts-Hollands Historische Vereniging

Ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van

STICHTING
HUGO KOTESTEIN
1975 - 2000

MET BIJDRAGEN VAN
Koos van Zomeren
Hans Borkent
Jan van Es
Marion Lantzendörffer - van Kleef

FOTOGRAFIE (TENZIJ ANDERS VERMELD)
Jackie Steggerda-Betting

EINDREDACTIE
Bert Bakker

GRAFISCH ONTWERP EN REALISATIE
Iddo de Goederen (www.iddo.nl)

DRUK
SterPrint Grafische Partners Woerden

Inhoud

Gastvrijheid 87
Inleiding

25 Jaar Stichting Hugo Kotestein 89
Felicitatie van de SHHV

De opgeheven vinger 91
Een kwart eeuw Stichting Hugo Kotestein

14 oorkondes voor bijzondere prestaties 113

Terugblik op een periode
bij de Stichting Hugo Kotestein 121
Persoonlijk relaas van Hans Borkent

Afscheid van de blaarkop 126
Impressie van een stervend boerenbedrijf

© 2000 SHHV / Stichting Hugo Kotestein
Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen zonder toestemming van de redactie is niet toegestaan. De verantwoording voor de inhoud van de arikelen berust bij de auteurs.

GASTVRIJHEID

Hugo Kotestein is ditmaal te gast in Heemtijdinghen. Wel een tamelijk opdringerige gast die gelijk maar het hele najaarsnummer heeft overgenomen. Opmaak en inhoud zien er dan ook iets anders uit dan gewoonlijk, maar dit mócht van de rechtmatige 'bewoner' van dit blad: de Stichts-Hollandse Historische Vereniging. En de trouwe lezer zij gerustgesteld: het volgende nummer ziet er weer uit als altijd!

DOOR BERT BAKKER
Voorzitter Stichting Hugo Kotestein

De reden voor de geboden gastvrijheid is natuurlijk dat SHHV en Hugo Kotestein geen vreemden voor elkaar zijn. In feite heeft de SHHV de aanzet tot de oprichting van de stichting HK gegeven. Het was illuster gezelschap, dat zich als eerste bestuur aanmeldde bij het gemeentebestuur met de woorden: 'Edelachtbare Heren, In het kader van het thans lopende monumentenjaar beraden wij ons, zoals U bekend is, op de mogelijkheden om objecten van monumentale waarde in ons werkgebied in stand te houden. Een van de mogelijkheden die daarbij ten dienste staan is het vormen van stichting die zich kan inzetten voor herstel en beheer van zulke objecten.'
De stichting Hugo Kotestein was een feit. In een persbericht werd de keuze van deze naam uitgelegd: 'De regionale opzet van de stichting komt tot uitdrukking in de naam Hugo Kotestein. Hij was o.a. 'stadstimmerman' van Woerden en 'fabriek' van het Groot-waterschap. Met zijn kennis van dit gebied maakte hij tijdens de Franse bezetting (1672) een stukje historie toen hij tekeningen van Franse versterkingen naar de Prins van Oranje trachtte te smokkelen.'
De stichting Hugo Kotestein bestaat nu 25 jaar en houdt stevig de vinger aan de pols als het gaat om dreigende inbreuken op landschappelijk gebied of sloop van kleine en grote monumenten. Dit kan allemaal dankzij een keur aan medewerkers (onze 'correspondenten') tot in de verste uithoeken van het werkgebied. Een kwart eeuw is een goed moment om eens stil te staan bij het effect van die inspanningen. Ook in dit blad. Jan van Es, redacteur van de Woerdense Courant én van Heemtijdinghen, heeft voor ons de zaken eens op een rij gezet.
Sinds 1986 geeft de stichting jaarlijks een oorkonde aan mensen die met succes hebben gewerkt aan de restauratie of renovatie van een pand. Waar het negatieve, dat wat fout

gaat, soms overheerst, is het goed ook aandacht te hebben voor wat goed gaat. Al die oorkonde-'winnaars' hebben we in het hart van het blad nog eens bij elkaar gezet.
Verder een ontboezeming van Hans Borkent over wat het wonen in een monument met je doet. Hans Borkent is drie jaar secretaris geweest van de stichting Hugo Kotestein, daarvoor was hij al vele jaren actief als lid van de werkgroep Kamerik. Nu 'emigreert' hij naar Frankrijk.
En tenslotte een verhaal van de Woerdense auteur Koos van Zomeren. Hij beschrijft hoe veehouder Cees Molenaar afstand doet van zijn werkzaam leven als boer, én van zijn blaarkoppen. Het is een stuk dat eerder (in april van dit jaar) in NRC-Handelsblad is verschenen. Wij nemen het hier, met toestemming van de schrijver, nogmaals op omdat het op een gevoelige en mooie manier vertelt hoe ook dieren verweven zijn met het landschap. En hoe ook hun betekenis voor dit landschap langzaam teloor gaat.
Maar als eerste treft u een bijdrage aan van Marion Lantzendörffer, huidig voorzitter van de SHHV (maar ook ex-bestuurslid van Hugo Kotestein). Rest mij nog én de SHHV én de redactie van Heemtijdinghen te bedanken voor het aanbod eenmaal in dit prachtige blad te mogen optreden.

25 Jaar Stichting Hugo Kotestein

Het artikel "Holland op zijn smalst" van Victor de Stuers in De Gids van 1873 was het startschot voor de monumentenzorg in Nederland. Een kleine honderd jaar later droegen de ontwikkelingen rond de stadsvernieuwing bij aan de bewustwording in brede kring van de zorg voor monumenten. Een extra stimulans was het onder auspiciën van de Raad van Europa georganiseerde Monumentenjaar 1975.

Door Marion Lantzendörffer - van Kleef
Voorzitter Stichts Hollands Historische Vereniging

Tijdens een bestuursvergadering van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging in het najaar van 1974 wordt verslag uitgebracht vanuit de werkgroep Stad en Landschap. Men rapporteert "of het niet wenselijk zou zijn een Stichting op te richten voor die noodgevallen waaraan Monumentenzorg niets doet of te laat komt. Het bestuur besluit mensen te polsen voor een 'Stichting Noodgevallen'", aldus de notulen.

Voormalige R.K. pastorie (foto: Iddo de Goederen)

De landelijke activiteiten in het kader van Monumentenjaar 1975 leidden ertoe dat het bestuur zich nader beraadde op de mogelijkheden om objecten van monumentale waarde in het werkgebied van de vereniging op verantwoorde wijze in stand te houden. Een van de mogelijkheden was het oprichten van een stichting die zich permanent inzet voor herstel en beheer van zulke objecten. Er moest worden voorkomen dat alleen op incidenten gereageerd werd. De Stichting zou voorts kunnen bevorderen dat monumentale (voormalige) woonhuizen in de binnenstad hun oorspronkelijke functie terugkrijgen.
In februari 1975 prijkt de naam Stichting Hugo Kotestein voor het eerst op de agenda van de ver-

eniging. De naamgever is als regionaal bouwmeester in de 17e eeuw tevens de verpersoonlijking van de regionale opzet van de stichting. Op 3 juni 1975 vindt de officiële oprichting plaats. De Stichting heeft tot doel de bewaring van elementen van monumentale waarde in stad en landschap. Een doel dat verwezenlijkt kan worden door aankoop, restauratie en beheer, verstrekken van bijdragen voor onderhoud, verbetering of herstel en het geven van informatie voor monumentenzorg.

De eerste jaren na de oprichting stond een aantal panden/objecten centraal. Naast de hekpalen van de boerderij Ouders Vrucht is veel energie gestoken in het herstel van de voormalige R.K. pastorie aan de Groenendaal te Woerden. Met name de contacten met de huurders waren intensief. Daarnaast heeft het bestuur zich sterk gemaakt voor het behoud van het stoomgemaal Kamerik-Teylingens. Veel vasthoudendheid was nodig om het subsidie van de Vereniging Monumenten voor Bedrijf en Techniek te verkrijgen. Het station van Woerden en de goederenloods waren eveneens regelmatig onderwerp van beraadslaging. De Stichting beraadde zich in de jaren tachtig over de vraag hoe de regionale opzet duidelijker tot uitdrukking kon worden gebracht. Dit leidde tot een netwerk van correspondenten zoals dat thans functioneert. Gezamenlijk met het bestuur werd de doelstelling met succes vormgegeven.

De kansen en mogelijkheden voor een goed monumentenbeleid zijn de komende jaren duidelijk aanwezig. Achtereenvolgende jaarverslagen hebben de inzet en betrokkenheid van allen werkzaam via de Stichting duidelijk aangetoond. De Stichts-Hollandse Historische Vereniging is er van overtuigd dat de Stichting Hugo Kotestein ook in de komende jaren haar waarde bij het behoud van het erfgoed in het Stichts-Hollands grensgebied zal bewijzen. Het bestuur van de Vereniging feliciteert alle betrokkenen met dit jubileum.

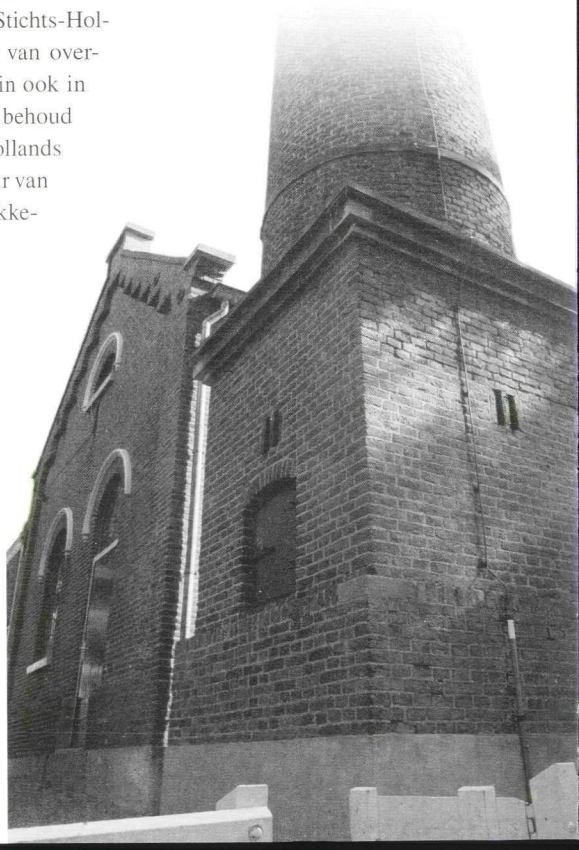

Stoomgemaal Kamerik-Teylingens
(foto: Iddo de Goederen)

De opgeheven vinger
Een kwart eeuw Stichting Hugo Kotestein

Eén ding moet Hugo Kotestein nooit hebben kunnen bevroeden: dat zijn naam ruim driehonderd jaar na zijn dood in de regio Woerden nog een bekende klank zou hebben. En dan nog niet eens door zijn werkzaamheden, maar door wat anderen in de tegenwoordige tijd met en misschien ook wel een beetje uit zijn naam hebben gedaan.

DOOR JAN VAN ES

De in 1975 opgerichte Stichting Hugo Kotestein zet zich, zo blijkt uit de statuten, in „voor het behoud van monumenten en andere elementen, die waardevol zijn uit stedenbouwkundig, landschappelijk, architectonisch of cultuurhistorisch oogpunt binnen haar werkgebied. In samenhang hiermee streeft de Stichting naar behoud en versterking van de (historisch-) ruimtelijke kwaliteit van de gebieden en structuren waarin genoemde objecten voorkomen."

In de vijfentwintig jaar waarin de stichting nu bestaat, heeft zij zich kunnen ontplooien als een waakhond, een instelling op de achtergrond, die als het door de stichting in het oog gehouden belang in gevaar dreigt te komen, actie onderneemt. Jarenlang was de schrijfmachine van de toenmalige voorzitter van de werkgroep Woerden van de stichting, H. Leroi, bijna berucht ten stadhuize, omdat Leroi er geen probleem mee had het gemeentebestuur fijntjes te wijzen op datgene wat er in zijn (en in die van de stichting) visie verkeerd was.

De functie van Hugo Kotestein is steeds een variatie geweest op de opgeheven vinger. Of dat nu het waarschuwende vingertje was, waar Nederlanders zichzelf het patent op hebben gegeven en dat zij tegelijkertijd verafschuwen, de opgeheven middelvinger, danwel de opgestoken duim, heeft van geval tot geval verschild.

In dit artikel wordt een poging ondernomen een aantal van die facetten van het werk van de stichting de revue te laten passeren en de conclusie te trekken wèlk van die vormen van opgestoken vinger het meest kenmerkend voor het werk van de stichting is geweest.

Actiegroep

In zekere zin is de stichting Hugo Kotestein opgericht als actiegroep. Als het niet zo slecht bij het wat eerbiedwaardige karakter van Stichts-Hollandse Historische Vereniging (SHHV) had gepast, zou het misschien een aksiegroep geweest zijn, zoals meer recalcitrante kringen in de jaren zeventig schreven.

De Stichts-Hollandse Historische Vereniging stond aan de wieg van de stichting. Juist met het doel op het voeren van bezwaar- en beroepsprocedures, voor het geven van adviezen, voor het helpen van de meningsvorming, leek het de stichting beter een aan haar verwante groep in het leven te roepen die zich uitsluitend met monumentenzorg en verwante onderwerpen bezig zou houden. De SHHV kon zich dan vervolgens concentreren op de eigen taak: het beschrijven van de geschiedenis van haar werkgebied. Dat gebied omvatte het territoir van de toenmalige gemeenten Woerden, Bodegraven, Driebruggen, Harmelen, Kamerik, Linschoten, Montfoort, Oudewater, Snelrewaard, Willeskop en Zegveld. Door gemeentelijke herindeling zijn er daar vanaf 1 januari 2001 nog ruim vier van over: Woerden, Bodegraven, Montfoort en Oudewater en het oostelijke deel van de gemeente Reeuwijk. Het werkgebied is echter gelijk gebleven. Hugo Kotestein zou in datzelfde gebied aan het werk gaan en heeft zich daar tot de dag van vandaag aan gehouden.

Dat de nieuwe stichting naar Hugo Kotestein werd genoemd is het gevolg van het boek „Woerden 600 jaar stad" van Nico Plomp. Daarin wordt het leven van de Woerdense stadstimmerman Hugo Kotestein beschreven. Bestuurslid A.J. Straver van de SHHV had het boek gelezen en vond Kotestein dè figuur bij uitstek naar wie de nieuwe monumentenstichting genoemd zou kunnen worden.

Hugo Kotestein was niet alleen stadstimmerman, maar ook timmerman en fabriek van het Groot-Waterschap van Woerden. Hij heeft in beide hoedanigheden ongetwijfeld echt timmerwerk gedaan, maar was ook werkzaam als ontwerper en architect. Van zijn scheppingen is weinig bewaard gebleven, zeker niet nadat begin jaren zestig van deze eeuw het Proveniershuis langs de Oude Rijn gesloopt werd en vervangen door de fantasieloze nieuwbouw van de rooms-katholieke pastorie, welk bouwwerk een kleine veertig jaar later alweer op de nominatie staat om te worden gesloopt. Woerden verloor door de afbraak van dat Proveniershuis een monument van de eerste orde, bestaande uit een majestueus hoofdgebouw en een soort hofje erachter. Het complex was in 1671, aan de vooravond van het 'Rampjaar' voltooid en heeft bijna drie eeuwen de veranderingen in het Woerdense stadscentrum getrotseerd.

De naar Kotestein genoemde stichting zou zich, zo zij in 1961 had bestaan, ongetwijfeld fel tegen de sloop van het Proveniershuis hebben verzet. Ook vanuit die optiek bezien, is de vernoeming naar de zeventiende-eeuwse stadstimmerman (en later ook lid van de vroedschap en burgemeester) een goede zaak geweest.

Eerste geslaagde acties

In de eerste jaren na de oprichting is de stichting tamelijk succesvol geweest in haar handelen.

De Zuidkade in Driebruggen in 1984, toen nog niet alle huisjes gerestaureerd waren. Dankzij de inzet van de stichting Hugo Kotestein bleef dit historische deel van het dorp gehandhaafd (Foto Streekarchief Rijnstreek)

Op in elk geval vier plaatsen werden restauratiewerkzaamheden ter hand genomen of voorbereid, die zonder tussenkomst van Hugo Kotestein niet of mogelijk pas in een veel later stadium waren uitgevoerd.

De eerste was meteen een van de langste uit de stichtingsgeschiedenis tot nu toe: de Zuidkade in Driebruggen.
Het dorp Driebruggen is weliswaar al oud, maar is tot 1964 nooit onder één wereldlijk bestuur geweest. Het was tot dat jaar verdeeld onder de gemeenten Lange Ruige Weide en Waarder, met de Dubbele Wiericke als scheidslijn.
Aan de zuidkant van die Dubbele Wiericke lag een rijtje achttiende-eeuwse huisjes, met één wat groter pand als bekroning.
Aan het begin van de jaren zeventig waren de meeste van die huisjes dermate vervallen, dat er iets moest gebeuren. Conform de tijdgeest neigde het gemeentebestuur van Driebruggen tot sloop en nieuwbouw. Het was de kersverse stichting Hugo Kotestein die zich opwierp voor het behoud van vrijwel het enige stukje van de historische bebouwing van het dorp.
Het stichtingsbestuur trad in overleg met burgemeester Groenenberg en wist hem ervan te overtuigen dat behoud van het complex mogelijk zou zijn.
Het werd een eerste succesje. In plaats van slopen, werd uiteindelijk ook door de Driebrugse gemeenteraad gekozen voor herstel van de oude woningen. (Vaak) nieuwe bewoners werden enthousiast gemaakt om de historische pandjes met overheidssubsidies op te knappen en ruim twintig jaar na dato kan gesteld worden dat de Zuidkade een van de mooiste en meestgefotografeerde plekjes van Driebruggen is.
Inclusief het „Hooghe Huys", dat er nu mooi witgepleisterd bij staat, maar dat begin jaren negentig alsnog tegen de vlakte dreigde te gaan.
Voor dit „Hoge Huys", Zuidkade 2, was aanvankelijk geen liefhebber te vinden die het wilde restaureren. Het grootste pand van het rijtje was dermate vervallen, dat het alleen nog door een ingenieus systeem van stutten overeind gehouden werd. Het was absoluut onbewoonbaar en alleen door grootschalige restauratie te redden.
De gemeente Reeuwijk, Driebruggen was per 1989 opgeheven en opgesplitst onder Oudewater en Reeuwijk), probeerde herhaaldelijk tot een oplossing te komen. Opnieuw deed de stichting Hugo Kotestein een dringend beroep tot behoud van het bouwwerk. Echter zonder succes. Ook toen zich uiteindelijk een gegadigde meldde die het pand in oude luister wilde herstellen, strandden de plannen op een praktisch probleem: de subsidie zou vooralsnog niet worden uitgekeerd en de betrokkene kreeg de zaak financieel niet rond, waarna nog maar één oplossing restte.

Het Hooghe Huys bleek het moeilijkste te behouden, maar werd uiteindelijk gered (Foto Streekarchief Rijnstreek)

In 1993 lag een aanvraag voor een sloopvergunning bij het gemeentebestuur klaar, toen zich de Stichting Rhyngeest uit Oegstgeest meldde. Op basis van krantenartikelen had de motor achter deze stichting, architect Bob van Beek, begrepen dat er haast geboden was. Van Beek meldde zich bij de Reeuwijkse wethouder Rijkenhuizen en ontvouwde zijn plannen. Hij zou, mits hij het Hooghe Huys voor een symbolisch bedrag kon kopen, het pand kunnen behouden. Van binnen zou het grootste huis van de Zuidkade een moderne woning worden, van buiten zou het volledig worden gerestaureerd.
In de daaropvolgende anderhalf jaar wist Van Beek het plan inderdaad te realiseren en in 1995 konden de nieuwe bewoners in het gerestaureerde „Hooghe Huys" trekken. Het leverde Van Beek in dat jaar de Hugo Kotestein Oorkonde op, een prijs die al in 1986 was ingesteld voor degene die zich op voorbeeldige wijze had ingezet voor het behoud van een specifiek monument.
Het was een laat succes voor de stichting en de afronding van een project dat zo'n twintig jaar tevoren was begonnen.

De andere vier acties van het eerste uur kregen een snellere afronding, maar laten de stichting ook in een andere hoedanigheid zien.
In Linschoten zette zij zich in voor het herstel van de hekpalen bij de boerderij „Ouders Vrucht" aan de Kromwijkerdijk. De hoeve was één van de twee in het voormalige poldertje „De Beide Vlooswijken", dat in de zestiende en zeventiende eeuw gekocht werd door Cornelis Gerritszoon en zijn nazaten, die zich daarop Van Vlooswijk noemden.
De twee boerderijen, „Ouders Vrucht" en „Leeuwenstein" dateren uit de zeventiende eeuw en werden voorzien van fraaie hekwerken en pijlers met daarop de wapenschilden van de familie Van Vlooswijk. In de loop van de twintigste eeuw raakten die hekken steeds verder vervallen. In 1973 liet de eigenaar van „Leeuwenstein" de oorspronkelijke situatie herstellen, zij het dat de pijlers bij de restauratie werden verplaatst.
Met die reconstructie stak de situatie bij „Ouders Vrucht" steeds meer af tegen die van de buur-boerderij. In 1976 werd de stichting Hugo Kotestein bij herstel van de hekken bij de boerderij ingeschakeld en een jaar later konden de plannen worden uitgevoerd. De benodigde kosten werden gedragen door de eigenaar, het Linschotense gemeentebestuur en de provinciale en rijksoverheid. Die laatste twee zouden pas na voltooiing van de werkzaamheden met geld over de brug komen. Hugo Kotestein trad daarom op als voorfinancier. In de loop van 1977 werd het hek in historische staat hersteld.

Ook in twee andere gevallen was Hugo Kotestein actief als (voor-)financier, of was zij op financiële wijze betrokken bij het behoud van een monument.
Het eerste daarvan was de voormalige Rooms-katholieke pastorie aan de Groenendaal in Woerden. Hier is het een kwestie geweest van redden wat er te redden viel. Samen met het einde van het „rijke Roomse leven" in Woerden ging ook bijna deze oude pastorie tegen de vlakte. Het gebouw dateerde in zijn vroegste vorm uit 1670 en werd toen gebouwd in opdracht van pastoor Dominicus van Nes, wiens vader Jacobus aan de Groenendaal al twee huizen en een brouwerij had. Van Nes senior was katholiek gebleven in de stad die officieel de hervorming was toegedaan. Hij richtte een deel van zijn huis als schuilkerk in en dat zou in de komende decennia uitgroeien tot het hart van katholiek Woerden. Al in de achttiende eeuw werd de kerk uitgebreid en nadat de katholieke emancipatie in de negentiende eeuw gestalte had gekregen, verrees vlakbij de pastorie een nieuw kerkgebouw. Ook zou hier een grote kostschool, het Sint Joseph Pensionaat worden gebouwd.
Pas in de jaren zeventig van de twintigste eeuw zou dit katholieke bolwerk uit de stad verdwijnen. Het merendeel van de gebouwen werd gesloopt: het pensionaat zelf, maar ook de kerk uit 1842. Hetzelfde lot leek de pastorie te treffen, maar omdat die voor de nieuwbouw van „de Beukenhof" niet in de weg stond, bleef deze nog even gespaard. Daarop kwam Hugo Kotestein in actie, om in elk geval dit stukje van de katholieke Woerdense geschiedenis te behouden.
De stichting vond gehoor bij het stadsbestuur en kon het gebouw in 1976 in eigendom verkrijgen.
Aanvankelijk werd het pand gebruikt voor huisvesting van jongeren en diende het als onderkomen voor de creatieve cursussen van de stichting „de Werkschuit."
In de daaropvolgende jaren werden complete restauratieplannen uitgewerkt. Uiteindelijk werd in 1982 begonnen met de realisatie van een plan van de Woerdense architect N. Vroman. Het was een compromis, waarbij haalbaarheid en wenselijkheid tegenover elkaar werden geplaatst. Volledig herstel van de pastorie bleek volstrekt onmogelijk, omdat het gebouw na de restauratie anders niet bruikbaar zou blijken. Gekozen werd voor het handhaven van de schil. Muren en dak werden in oorspronkelijke staat teruggebracht en achter die historische façade werden appartementen gerealiseerd die aan het wooncomfort van het midden van de jaren tachtig beantwoordden.

De voormalige Rooms-katholieke pastorie aan de Groenendaal in Woerden kwam in 1977, na de sloop van het aanpalende Pensionaatsgebouw vrij te staan. Hugo Kotestein beijverde zich, met succes, voor behoud (Foto Streekarchief Rijnstreek/fotocollectie Blom)

Een vierde en laatste voorbeeld is het gemaal Kamerik-Teylingens in Kamerik. Het gemaal werd in 1871 gebouwd in opdracht van het toenmalige waterschap Kamerik-

Teylingens, ter vervanging van de tot dan gebruikte molen. Aanvankelijk werkte het met een waterrad. Toen in 1907 de bemaling van de polder Groot-Houtdijk werd overgenomen, was de capaciteit daarvoor niet voldoende en werd besloten tot een aanpassing. De Utrechtse machinebouwer Pannevis leverde een tandem-compound-stoommachine, waarvan er in Nederland nog maar twee over zijn. Hoewel het gemaal later electrisch werd bediend, is de oorspronkelijke machinerie vrijwel intact bewaard. Dat was reden om het complex op de monumentenlijst te plaatsen.

In 1977 besloot het Groot-Waterschap van Woerden, op dat moment eigenaar van het gemaal, dat de schoorsteen gesloopt moest worden wegens bouwvalligheid. De schoorsteen was al eerder enige meters verlaagd. Het was nu de stichting Hugo Kotestein die het voortouw nam om de pijp van de ondergang te redden. Wat elders, onder meer bij het karakteristieke gemaal Noordzijde in Bodegraven, niet lukte, bleek hier wèl te realiseren.

Waterschap en stichting kwamen overeind dat de schoorsteen gehandhaafd zou blijven. Het Waterschap zou de restauratie betalen tot een bedrag gelijk aan de begrote sloopkosten. De stichting moest de rest van het geld voor haar rekening nemen en heeft dit via schenkingen en subsidies kunnen realiseren.

MINDER GELUK

De geschiedenis van de stichting is echter niet de succes-story die het bovenstaande misschien doet veronderstellen.

Veel ideeën van Hugo Kotestein zijn niet gerealiseerd. Soms door gebrek aan belangstelling bij de eigenaren, soms omdat elders grotere belangen dan het behoud van monumenten speelden.

Ook van deze niet geslaagde pogingen kan een aantal voorbeelden exemplarisch worden genoemd.

Het Woerdense station rond 1920, kort na de voltooiing. De ingangspartijen en het plantsoen zijn nog ongewijzigd (Foto Streekarchief Rijnstreek)

De in 1987 afgebroken goederenloods bij het Woerdense station behoort tot de grootste trauma's die Hugo Kotestein in zijn vijfentwintig jarige leven heeft meegemaakt. De stichting heeft al vanaf het begin van de jaren tachtig vergeefs geprobeerd om dit gebouw van de ondergang te redden, maar bleek het uiteindelijk niet te kunnen winnen van de Nederlandse Spoorwegen, voor wie andere belangen speelden dan het behoud van een in de weg staand gebouw van het stationscomplex. Ook de rest van het station kon slechts met enige moeite bewaard blijven en de vele protesten van de stichting hebben hier maar spaarzaam resultaat gehad.

Het Woerdense station is in de periode 1911-1913 gebouwd ter vervanging van een bouwkeet, die sinds de ingebruikname van de spoorlijn als halteplaats had dienstgedaan. De stad kreeg er een gebouw met allure bij, ontworpen door hoofdingenieur W.

In 1985 zag het complex er zó uit. De gebouwen stonden er allemaal nog, maar de gevel op de begane grond van het station was drastisch gewijzigd (Foto Streekarchief Rijnstreek/fotocollectie Blom)

de Jong, of beter een gebouwencomplex. Want naast het eigenlijke station verrezen een goederenloods, te linker-, en een dienstgebouw annex goederenmagazijn te rechterzijde.

Het geheel werd gecompleteerd met een gietijzeren perronoverkapping en een traverse van glas en gietijzer. Het station werd in een sierlijke stijl, met Jugendstilelementen, opgetrokken.

Al in de jaren zeventig begon de aantasting van het complex. De oorspronkelijke ingangspartij, met monumentale deuren, werd liefdeloos weggebroken en vervangen door een glazen pui, die ernstig detoneerde bij de rest van de gevel. Dat gebeurde op een moment dat de stichting Hugo Kotestein nog niet bestond.

In 1984 lag dat anders. In dat jaar begonnen de gemeente Woerden en de Nederlandse Spoorwegen plannen te maken, die zouden leiden tot een drastische verandering van het aanzien van het station.

Oorspronkelijk had aan de voorzijde van het gebouw een plantsoen gelegen, terwijl een goederenspoor in de richting van de Singel liep. Dat goederenspoor was al in de jaren vijftig opgebroken, nadat de overslag van goederen van trein naar schip en omgekeerd in betekenis dusdanig was afgenomen, dat handhaving van deze voorziening niet nuttig meer werd geacht. Het toenemende wegverkeer maakte een herinrichting van het voorterrein noodzakelijk en was aanleiding een deel van het plantsoen te vervangen door bestrating.

De goederenloods, opzij van het station, was echter gehandhaafd en deed tot in de jaren tachtig nog altijd dienst, met name voor de pakketdiensten van Van Gend en Loos.

Het Woerdense gemeentebestuur wilde in 1984 het voorterrein opnieuw op de schop gooien. Er moest een heus busstation komen, dat de gewone haltes voor de stationsdeur verving en er was dringende behoefte aan een overdekte fietsenstalling en, vooral, aan meer parkeerruimte.

Om aan die wensen te voldoen, zou de goederenloods gesloopt moeten worden. Dat kwam bovendien de NS goed uit, die plannen had voor een capaciteitsvergroting op het spoor tussen

De goederenloods, die niet te handhaven bleef (Foto Streekarchief Rijnstreek/fotocollectie Blom)

Utrecht en Gouda. Uit die op dat moment nog vage plannen, groeide het ambitieuze Rail 21, dat de basis zou vormen voor een viersporig tracé bij Woerden.
De stichting Hugo Kotestein kwam nu in het geweer en verzette zich fel tegen de geplande afbraak van de goederenloods. Het stichtingsbestuur, met F.A.L. de Goederen en H.J.J. Leroi, trad herhaaldelijk in de openbaarheid om het slopen, van wat als een essentieel onderdeel van het Woerdense stationscomplex werd gezien, af te wenden. Tijdens vergaderingen van raadscommissies, tijdens hoorzittingen en informatieavonden werden argumenten om het gebouw te handhaven ter tafel gebracht. De toenmalige monumentenwethouder M.C. Boevée had het er moeilijk mee. Anders dan in de eerder genoemde gevallen, waarin de stichting succes had bij monumentenbehoud, was hier sprake van twee duidelijk botsende belangen. Hugo Kotestein kwam hier in de positie van de instelling die de vooruitgang tegen hield, los van de vraag of de stichting dat inderdaad beoogde.
Het zou kenmerkend zijn voor de strijd die ook de komende jaren rond het station ontstond en die de stichting in feite zou verliezen.
In 1987 werd de goederenloods afgebroken. Het monumentale, maar in het laatste decennium al danig verwaarloosde gebouw, maakte plaats voor een houten fietsenstalling, die in 1987 al als tijdelijk werd geafficheerd, maar die er dertien jaar later nog steeds staat.

Vier jaar later werd een volgende stap gezet in de richting van behoud, danwel aantasting van het station en opnieuw zat Hugo Kotestein op het vinkentouw. In 1991 stelde monumentenwethouder J. J.M. Janssen voor om het stationscomplex op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. De Nederlandse Spoorwegen waren tegen. Hoewel vanuit Utrecht benadrukt werd dat de NS niet van plan waren om het gebouw te slopen, zou de organisatie de vrije hand moeten houden als de exploitatie van het spoorwegennet om aanpassingen van de situatie in Woerden vroeg.
Het opstellen van zo'n gemeentelijke monumentenlijst werd door de stichting toegejuicht. Het paste in de op dat moment ook in Woerden groeiende belangstelling voor de schaarse oude bebouwing die de sloopwoede van de eerdere decennia had overleefd. Hoewel de stad weinig echt historische panden over heeft, waren (en zijn) er veel bouwwerken uit de negentiende en vroege twintigste eeuw die bescherming behoefden. Wethouder Janssen had daarvoor oog en wist met enthousiasme een aantal panden op die nieuwe gemeentelijke lijst te krijgen èn een beperkt budget voor monumentenzorg te reserveren.
Het station zou daarvan niet profiteren.
In 1992 kwam de NS met plannen voor aanpassingen aan het station, noodzakelijk in verband met de te verwachten toename van de reizigersstroom in de eenentwintigste eeuw. Die vielen niet mee voor degenen die het gebouw in zo oorspronkelijke staat wilden behouden. De loopbrug en de perronoverkapping zouden geheel moeten verdwijnen en het interieur van het stationsgebouw grotendeels aan de slopershamer ten prooi vallen. Het was voor Hugo Kotestein het begin van een strijd die met veel verbetenheid is gevoerd.

De achterzijde met gietijzeren perronoverkapping en de oorspronkelijke traverse (Foto Streekarchief Rijnstreek/fotocollectie Blom)

Met name de Werkgroep Woerden van de stichting zou zich telkenmale weer opwerpen als pleitbezorger voor méér historisch besef en voor een aanpassing die minder ver zou gaan. Daarbij werden middelen gebruikt die tot dan toe niet waren gehanteerd. Naast het voeren van officiële procedures tegen de verbouw van het station, werd een alternatief plan gemaakt, dat het originele gebouw meer zou handhaven. Bovendien werd een bijgestelde reizigersprognose opgesteld, waaruit de conclusie getrokken werd dat in 2010 geen twintig- maar twaalfduizend personen van station Woerden gebruik zouden maken. Bij dergelijke naar beneden bijgestelde cijfers zou met een minder vergaande verbouwing volstaan kunnen worden.

Beide partijen hadden zich op dat moment, 1993, al zóver ingegraven, dat nader tot elkaar komen niet mogelijk leek.

In een ultieme poging werd op 21 juni 1994 een enquête onder 2.300 stationsgebruikers gehouden, terwijl in Woerden, Kamerik, Linschoten en Zegveld nog eens 1.100 enquêteformulieren werden bezorgd. Hoewel het aantal niet representatief was en ook ten aanzien de gestelde vragen twijfels kunnen ontstaan, werd duidelijk dat een overgroot deel van de respondenten het station in zo oorspronkelijk mogelijke vorm wilde behouden. Die uitkomst was logisch, omdat naar verwachting juist degenen die een aantasting van het gebouw aan het hart ging, zouden meedoen.

Hoewel, gesterkt door de enquête, de stichting nog een aantal alternatieven presenteerde, leidde het allemaal tot niets. Gemeentebestuur van Woerden noch de NS bleken na alle argumentatie, over en weer, bereid serieus naar de alternatieven te kijken. En achteraf kan ook worden gesteld dat de acties van Hugo Kotestein soms met enige naïviteit gevoerd zijn. Alternatieven die uitgingen van verschillende stationsuitgangen, handhaving van de oorspronkelijke perronoverkapping of de bestaande smalle trappen en traverse, zouden de reizigers in de eenentwintigste eeuw geen goed gedaan hebben. Daar staat tegenover dat de conclusie van gemeentebestuur en NS al vrij vroeg vast stond en dat behoud van de schil van het station uiteindelijk als een gunst gepresenteerd is.

In elk geval werd in het najaar van 1993 de bouwvergunning door het gemeentebestuur verleend en kort daarna zijn de werkzaamheden begonnen.

De kaaspakhuizen aan de Kamerikse Mijzijde in 1954. Na een beperkte opknapbeurt zouden de panden tot 1988 een kwijnend bestaan lijden (Foto Streekarchief Rijnstreek)

De perronoverkapping werd afgebroken en zou voor herbouw elders bewaard moeten blijven, de traverse verdween en het stationsinterieur werd grotendeels gesloopt. Een nieuwe aanbouw aan de voorzijde en een nieuwe traverse verrezen. Het vernieuwde station werd in 1996 geopend.

Een tweede voorbeeld van een mislukte poging om een monument te behouden, was minder opzienbarend en speelde zich in dezelfde periode af als de strijd om de goederenloods. Toch was het vanuit de optiek van de stichting Hugo Kotestein bezien, een eerste keer dat met minder dan behoud genoegen genomen werd.

Het ging om een tweetal historisch zeer waardevolle kaaspakhuizen aan de Kamerikse Mijzijde. De pakhuizen waren daar in 1784 neergezet in opdracht van kaashandelaar Van der Putten, die zijn initialen VDP in de gevel liet zetten. Een jaar later bouwde hij er een woonhuis naast en nog weer later twee dienstwoningen, die verder naar achteren kwamen te staan.

Terwijl woonhuis en dienstwoningen tot in de jaren tachtig van de twintigste eeuw gewoon hun oorspronkelijke functie bleven behouden, al was het eerste omgebouwd tot bakkerij en bakkerswinkel, kwamen de pakhuizen leeg te staan.

Het gemeentebestuur van Kamerik gebruikte de gebouwen vervolgens enige tijd als opslagruimte, maar had geld nog belangstelling om de rijksmonumenten te onderhouden. Het resultaat was een steeds verder verval.

Uiteindelijk werd begin jaren tachtig de vraag urgent wat met de kaaspakhuizen moest worden gedaan. Economisch gezien was het een moeilijke periode, waarin de rijksoverheid ernstige pogingen tot bezuiniging deed. Dat vertaalde zich op het gebied van de monumentenzorg in een schraal subsidiebeleid. Al spoedig werd duidelijk dat Kamerik weliswaar op geld voor restauratie kon rekenen, maar dat de toekenning, en nog belangrijker: de uitbetaling van de subsidie lang op zich zouden laten wachten. Kamerik moest dus veel voorfinancieren en de gemeente had dat geld niet voorhanden.

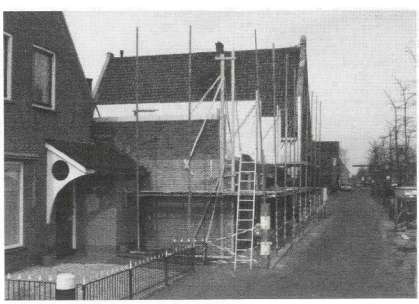

Na sloop volgde 'herbouw' (Foto Streekarchief Rijnstreek)

Toen die conclusie was getrokken, hadden al tal van mogelijke nieuwe bestemmingen voor de pakhuizen de revue gepasseerd, van woningen tot een bibliotheek. Maar eigenlijk zouden de panden het mak-

kelijkst opnieuw als pakhuis gebruikt kunnen worden, want voor elk ander doel was een ingrijpende verbouwing noodzakelijk: de verdiepingen waren laag en alleen de luiken aan de voorzijde zouden als venster kunnen dienen. In één van de plannen voor verbouwing tot appartement, zouden de aan de achterzijde gelegen slaapkamers raamloos blijven.

De stichting Hugo Kotestein zette in op volledige restauratie van de kaaspakhuizen en vond daarvoor ook een willig gehoor bij de gemeente Kamerik. Burgemeester en wethouders gingen er op dat moment immers nog van uit dat het rijk met geld over de brug zou komen.

Medio jaren tachtig bleek echter het tegendeel.

Uiteindelijk kwam architect P. Geusebroek samen met een aannemer tot het plan om de pakhuizen te slopen en te 'herbouwen' tot appartementen. Hoewel het resultaat alleen een redelijke overeenkomst met het origineel vertoont, stelde de stichting zich hier uitermate realistisch op en werd het bereikte resultaat als het enig haalbare alternatief voor volledig verval en het verdwijnen van het complex gezien.

Aangepast bouwen

De geschiedenis van de stichting Hugo Kotestein is niet zo simpel als hierboven is aangegeven. Het zou zo lijken of na een periode waarin met veel enthousiasme en veel inzet het behoud van monumenten vrijwel altijd lukte, vervolgens een tijd aanbrak, waarin de ene na de andere actie op niets uitliep.

De waarschuwende vinger van de stichting heeft ook in de jaren tachtig en negentig in een aantal gevallen zeker bijgedragen tot het zoeken naar andere oplossingen. Een goed voorbeeld is de situatie in Zegveld.

In 1989 werd door een werkgroep binnen de stichting een monumenteninventarisatie van Zegveld gehouden, tot dan terra incognita in monumentenland. Hoewel de tot dat jaar bestaande gemeente Zegveld een aantal rijksmonumenten binnen de grenzen had, was van enig gecoördineerd beleid op dit gebied geen sprake geweest. In de aanzet tot het maken van een gemeentelijke monumentenlijst voor het met Kamerik en Zegveld uitgebreide Woerden, kwam de inventarisatie door Hugo Kotestein van pas.

Zestig panden werden door de werkgroep als waardevol beschreven. Aanvankelijk werd de kennis nauwelijks gebruikt en leek het of het verschijnen van de lijst aanleiding was om het aantal Zegveldse monumenten zo snel mogelijk te verkleinen. Alleen al in de jaren 1990-1992 werden er tien, vooral boerderijen en landarbeiderswoningen, gesloopt. Reden voor de stichting om fel, maar vruchteloos, te protesteren. Juist omdat geen van de panden een officiële beschermde status had, konden de eigenaren doorgaans met succes een sloopvergunning aanvragen.

Toch bracht de genoemde inventarisatie een kentering. Ná 1992 is niet alleen het aantal Zegveldse gebouwen op de gemeentelijke monumentenlijst toegenomen, ook stelde het gemeentebestuur zich zeer kritisch op, wanneer een eigenaar met sloopplannen kwam.

Dat werd het duidelijkst ten aanzien van het voormalige Schout- en Rechthuis aan de Hoofdweg 95-99. Het dateert in zijn oudste vorm uit de zeventiende eeuw, maar heeft

een geschiedenis van her- en verbouw achter de rug. Toch wordt het als het oudste pand van de bebouwde kom beschouwd.
Begin jaren negentig verkeerde het in slechte staat en toen al werd aan sloop en herbouw, mogelijk volgens het idee van de hierboven genoemde Kamerikse kaaspakhuizen, gedacht. Het is aannemelijk dat het herhaalde protest van de stichting tegen de steeds verdere aantasting van het historische karakter van de Zegveldse bebouwing heeft bijgedragen tot de vastberaden opstelling van het gemeentebestuur. Het Schouten Rechthuis mocht worden gerestaureerd, maar van vernieuwbouw, zoals in Kamerik, kon geen sprake zijn. Door die 'strijd' zou het echter tot het najaar van 2000 duren voor met de feitelijke werkzaamheden werd begonnen.

Dergelijk volledig succes was niet altijd haalbaar. In een aantal gevallen zou de vasthoudendheid van het protest van de stichting tegen de bijna onafwendbaar lijkende sloop tot zoveel resultaat hebben, dat de betreffende gebouwen in elk geval voor het oog behouden zijn gebleven: de voormalige school in Waarder en de boerderij aan de Buitenkerk 30 in Bodegraven.

De voormalige openbare school in Waarder die, dankzij de inzet van de stichting Hugo Kotestein in elk geval qua uiterlijk grotendeels gehandhaafd bleef (Foto Streekarchief Rijnstreek)

De gemeente Waarder kreeg in 1882 een openbare school, die in de voor die tijd kenmerkende stijl werd gebouwd. Een simpel bakstenen gebouw, waarvan de gevel echter met anders gekleurde stenen versierd werd.
Nadat het zijn onderwijsbestemming had verloren, werd het pand in gebruik genomen als verenigingsgebouw door de naastgelegen Nederlands-Hervormde kerk.
De hervormde gemeente van Waarder kreeg begin jaren negentig behoefte aan meer ruimte voor alle club- en verenigingsactiviteiten en besloot tot de realisatie van een nieuw complex op de plaats van de vroegere school. Dat idee werd bovendien gevoed door de slechte staat waarin het meer dan honderd jaar oude gebouw verkeerde.
Probleem was echter, dat het gemeentebestuur van Reeuwijk in 1991 had besloten om de school op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Daarmee werd de aanvraag van een sloopvergunning minder gemakkelijk. De stichting Hugo Kotestein drong aan op het behoud van het beeldbepalende gebouw of, indien dit niet mogelijk zou zijn, op handhaving van een deel ervan.
De stelligheid waarmee Hugo Kotestein voor handhaving van de voormalige school pleitte, werd mede ingegeven door de vele aderlatingen die de dorpskom van Waarder sinds de jaren zestig had moeten ondergaan. Door de aanleg van de Groendijck, een doorgaande weg welke Driebruggen met de rijksweg 12 verbond, was een groot aantal oude panden gesneuveld. In de oude kern van Waarder was, met uitzondering van de hervormde en gereformeerde kerken, weinig aan monumenten overgebleven. Ook de

hervormde pastorie was intussen gesloopt. Alleen de twee oude scholen, waarvan er één de functie van dorpshuis (Durate) vervulde en de andere, het hervormde verenigingsgebouw, konden nog als grote oude panden gelden. De ligging van de uit 1882 stammende voormalige school, naast de kerk, droeg bij tot de visuele waarde ervan.
De kerkvoogdij toonde zich aanvankelijk weinig enthousiast voor het idee met minder dan volledige nieuwbouw genoegen te moeten nemen. Toch werd al spoedig duidelijk dat het gemeentebestuur niet met volledige sloop zou instemmen.
Een compromis werd gevonden, waarbij van de oude school alleen de voorgevel zou worden gehandhaafd. De overige muren en het dak werden gesloopt, zodat de bouw van een nieuw kerkelijk centrum met een adequate ruimteverdeling voor de verenigingen mogelijk werd. Wèl werd door de gemeenteraad bepaald dat de zijmuren en het dak volgens het oorspronkelijke ontwerp moesten worden herbouwd. Op die manier ontstond een nieuw gebouw dat, formeel beschouwd, weinig met het origineel te maken had, maar dat méér oorspronkelijks had dan de 'kaaspakhuizen' van Kamerik. „Belangrijk is ... dat de uiterlijke vorm is behouden. Op deze kwetsbare plek naast de monumentale dorpskerk is dat winst," zo concludeerde het stichtingsbestuur na de voltooiing van het nieuwe gebouw, dat de toepasselijke naam „De oude School" zou krijgen.

Met de voormalige boerderij aan de Buitenkerk 30 in Bodegraven zou het langer duren tot een voor alle partijen aanvaardbaar resultaat werd bereikt.
Bodegraven was lange tijd een buitenbeentje binnen het werkgebied van de stichting. Hoewel ook die gemeente in 1991 een eigen monumentenverordening kreeg, zou het tot 1999 duren voor serieuze stappen werden ondernomen een monumentencommissie in te stellen.
Bij ontstentenis van zo'n commissie werd het vooral de plaatselijke Hugo Kotesteinwerkgroep die zich opstelde als het geweten van de monumentenzorg in de gemeente. Dat was geen overbodige luxe. Net als buurgemeente Woerden, kende Bodegraven een rijke traditie van slopen, terwijl (anders dan die buurgemeente) bij een grote brand in de negentiende eeuw een flink aantal oude panden verloren is gegaan.
Daar staat tegenover dat in het dorp Bodegraven talrijke oude kaaspakhuizen, fabrieks-panden en woningen uit de negentiende en vroege twintigste eeuw kende, die méér bescherming verdienden dan ze hadden gekregen door vermelding in het voor deze gemeente opgestelde MIP (Monumenten Inventarisatie Project) van de provincie Zuid-Holland. Ook in het grote buitengebied van Bodegraven, met de historisch belangwekkende boerderijstroken langs de Meije en de Oude Rijn en in het dorp Nieuwerbrug kon een meer actieve monumentenzorg bijdragen tot behoud van een waardevol aanzien en waardevolle panden.
De sloop van kaaspakhuizen, villa's en woonhuizen droeg er toe bij dat de werkgroep Bodegraven van de stichting steeds vaker ging protesteren bij nieuwbouwplannen op de plaats van oude gebouwen. In een aantal gevallen had dat een positief resultaat, ook wanneer géén actie werd ondernomen. Zo werd het „Advies- en Ondersteuningsfonds" van Hugo Kotestein geraadpleegd bij de verbouw van de woning aan de Nieuw-

straat 74, teneinde het historische karakter van het huis zo goed mogelijk te behouden. Ook de, grotendeels door de bewoner/eigenaar in eigen beheer uitgevoerde, restauratie van de kleine woning aan de Wilhelminastraat 49, werd door de stichting toegejuicht. Het resultaat sprak zó tot de verbeelding, dat in 1991 de Hugo Kotestein-oorkonde (een in 1988 ingestelde jaarlijkse prijs voor aansprekende vormen van monumentenherstel) aan de bewoner werd toegekend.

Zo eenvoudig ging het lang niet altijd. De voormalige gereformeerde kerk aan de Kerkstraat was, ondanks protesten van de stichting, ten dode opgeschreven.

Dat leek ook het geval bij de boerderij Buitenkerk 30. De Buitenkerk, de noordelijke verbinding langs de Oude Rijn van Bodegraven met Zwammerdam, was in de jaren zeventig en tachtig al drastisch van karakter veranderd. Door de aanleg van de noordelijke rondweg om het dorp en de daarbij behorende bouw van de Burgemeester Crolesbrug was een aantal boerderijen gesloopt.

In het najaar van 1994 was de boerderij op nummer 30 aan de beurt. Het was eigen gemeentelijk initiatief, want de boerderij was al sinds het begin van de jaren vijftig gemeentelijk eigendom. Opnieuw werd de slechte staat waarin het geheel verkeerde als argument aangevoerd. De gemeente wilde ter plaatse luxe appartementen gaan bouwen en bewees de noodzaak daartoe met een verwijzing naar de grote behoefte aan woonruimte in Bodegraven.

„Het aantal woningzoekenden wordt gebruikt om monumentale panden te laten wijken voor appartementen, terwijl de prijsstelling van deze appartementen zodanig is, dat in grote landelijke kranten moet worden geadverteerd om kopers, andere dan de Bode-

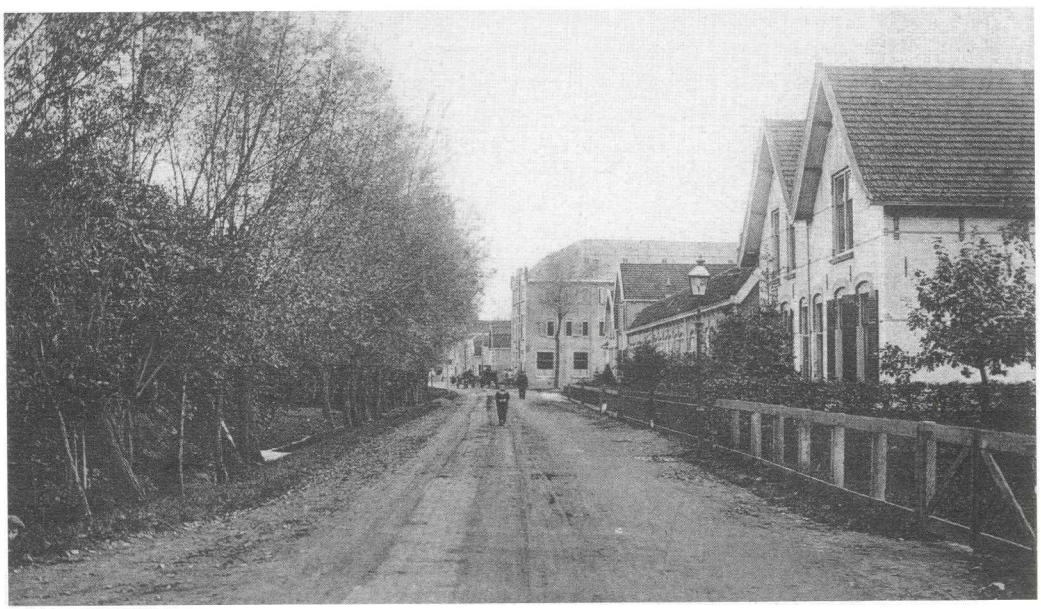

De Buitenkerk in Bodegraven in betere tijden (Foto Streekarchief Rijnstreek)

graafse woningzoekenden, te interesseren," schreef het stichtingsbestuur met een zurige ondertoon in het jaarverslag over 1994.
Hugo Kotestein liet het daar niet bij zitten en drong aan op alternatieven. Was al onderzocht of de buitenkant van de boerderij, conform de oude school in Waarder of de voormalige pastorie in Woerden gehandhaafd kon blijven, zodat het aanzien bewaard bleef, terwijl de gewenste appartementen er desondanks kwamen?
Nee, dat was niet het geval, maar burgemeester en wethouders bleken, nadat een aantal bestuursleden van de stichting in augustus 1995 de met sloop bedreigde boerderij had bezocht, ook niet bereid om het pand te behouden. Wèl werd met verrassende mildheid gereageerd op een ultieme poging van Hugo Kotestein om dan in elk geval na sloop een pand neer te zetten waarvan de voorgevel en het zij-aanzicht min of meer gelijk zouden zijn aan die van de verdwenen boerderij: de Kamerikse-kaaspakhuizenvariant. Dìe wens werd door het gemeentebestuur in overweging genomen en bleek een kentering in het proces.
Hoewel in 1996 Buitenkerk 30 door de gemeente Bodegraven verkocht werd, waarbij nog steeds (ver-)nieuwbouw het oogmerk was, wilde de nieuwe eigenaar veel verder gaan dan de vorige. Hij kwam met andere plannen, die aanmerkelijk méér van het oorspronkelijke gebouw overeind lieten, dan waartoe de gemeente bereid was. Toen in 1997 de plannen werden gerealiseerd, bestonden die uit restauratie van het voorhuis en sloop en herbouw van het stalgedeelte, waarbij het interieur inderdaad tot moderne woningen werd omgevormd. Ook het verdere aanzien, compleet met de majestueuze bomen voor de deur, bleef gehandhaafd.

Bovenstaande gevallen maken duidelijk dat de stichting Hugo Kotestein in de genoemde periode niet louter op ongewijzigd behoud van monumenten is uitgeweest.
De oorzaken daarvan zijn niet volledig helder, maar ongetwijfeld heeft meegespeeld dat een al te hoog inzetten, zoals in het geval van het Woerdense station, reacties van starheid teweeg hebben gebracht en uiteindelijk een negatief resultaat niet heeft kunnen verhinderen. Door positief mee te denken over alternatieven, niet vast te houden aan het handhaven van èlk mogelijk monumentaal pand of bouwwerk, zou een situatie kunnen ontstaan waarbij de stichting niet alleen een getolereerde maar ook gewaardeerde gesprekspartner werd. Met name binnen de gemeente Woerden heeft de manier van optreden van de stichting in de eerste helft van de jaren negentig tot controverses geleid. De wijze waarop Hugo Kotestein zich presenteerde leidde tot wrevel en meer aandacht voor de presentatie dan voor het onderwerp.
Intussen kon de stichting met zorg constateren dat nog steeds in hoog tempo beeldbepalende panden verdwenen. Een eenvoudige inventarisatie van de bebouwing in Kamerik, opgesteld door de plaatselijke Hugo Kotestein-werkgroep, toonde aan hoe zorgwekkende de situatie was.
Niet alleen de kleine landarbeidershuisjes, waarvan ook binnen de stichting het besef groeide dat deze amper voor bewoning naar hedendaagse normen geschikt waren, werden gesloopt, ook boerderijen, oude winkels en burgerwoningen werden vervangen door nieuwbouw, die vaak niet in het agrarische landschap paste.

De noodkreet werd opgepikt. In september 2000 kon secretaris H. Borkent van de stichting constateren, dat de grote golf sloopaanvragen was weggeëbd, wat niet betekende dat niet langer waakzaamheid geboden was.
Hugo Kotestein bleek intussen ook zijn kennis te willen inzetten voor het behoud van zoveel mogelijk, of een verantwoorde aanpassing. In geval van het voorbeeld van de landarbeidershuisjes zou dit kunnen betekenen dat de oorspronkelijke woning opgeknapt wordt, terwijl aan de achter- of zijkant een aanbouw geplaatst wordt in bijpassende stijl. Op die manier krijgen de bewoners de ruimte die bij de huidige tijd past, terwijl het huis uit het verleden niet verdwijnt.

Een landarbeidershuisje aan Teckop, gesneuveld in 1993 en niet te redden
(Foto verzameling J.T. van Es)

Naast deze veranderde houding van de stichting, zonder twijfel een gevolg van andere tijden en andere inzichten, is er ook een kentering bij de verschillende gemeentebesturen te zien.
Oudewater bijvoorbeeld, een stadje met een uitermate monumentale kern, was jarenlang zeer slordig als het om het behoud van waardevolle gebouwen buiten het stadscentrum ging. De geruchtmakende sloop van het voormalige gemaal van de Benschopper Boezem, begin jaren negentig, is daarvan een voorbeeld. Ook de lakse houding ten aanzien van de steeds spaarzamer wordende restanten van de rijke touwindustrie mag worden genoemd. Toch kon begin 1999 worden geconstateerd dat een oude baanschuur aan de Reijerssteeg niet zou worden afgebroken, maar gerestaureerd. Een jaar eerder al kon de als zeer waardevol aangemerkte stenen baanschuur aan de Biezenpoortstraat van de ondergang worden gered.
Ook het Rode Dorp, een complex arbeiderswoningen uit de jaren twintig van de twintigste eeuw, zou worden gerenoveerd, waarmee een belangrijke schepping uit het werk van architect Jan Wils (bekend van het Rode Dorp in Woerden en het Olympisch Stadion in Amsterdam) bewaard bleef.

In Woerden is een andere gemeentelijke houding ten aanzien van monumenten merkbaar in de manier waarop met de omvangrijke plannen voor stadsvernieuwing in het centrum wordt omgegaan. Nadat in de jaren zestig en zeventig met veel enthousiasme oude panden werden vervangen door nieuwe, wordt momenteel aanmerkelijk zorgvuldiger omgegaan met de spaarzame resten van oud Woerden. Opvallend is dat, na jaren van wantrouwen, het gemeentebestuur en Hugo Kotestein, weer met elkaar 'on speaking terms' zijn. De stichting praat mee als het om de stadsvernieuwing gaat en

een halfjaarlijks overleg met de wethouder van ruimtelijke ordening onderstreept de betere verhouding.

TERUG VAN WEGGEWEEST

Monumentenzorg blijft een moeilijk proces, zo blijkt uit het voorgaande.
Voor de stichting Hugo Kotestein is in de voorbije kwart eeuw de vraag herhaaldelijk geweest of en in hoeverre het behoud van beeldbepalende en/of historische bouwwerken wenselijk is en welke concessies daarvoor gedaan moeten worden.
Mag een bedrijf in zijn economische bestaan beperkt worden, omdat op het terrein een of meer monumentale gebouwen staan die, in de visie van de stichting eigenlijk bewaard zouden moeten blijven. De vraag deed zich voor bij het Woerdense station, maar speelde ook toen in de jaren negentig in korte tijd twee resten van voormalige dakpannenfabrieken werden gesloopt. Het ging om een directeursvilla van de fabriek De Dam en om een steenvormerij van De Driemanshoop. Ze stonden inmiddels op het terrein van de enig overgebleven dakpannenfabriek in de stad, KDN en dat bedrijf had de ruimte voor zijn uitbreidende activiteiten nodig. Nadat in Woerden al in de jaren zestig en zeventig de laatste steenovens waren gesloopt, herinnerde steeds minder aan de rijke steen- en panindustrie. Er zijn, ook na de sloop van de villa en de steenvormerij, nog enkele directeurswoningen over, maar voor het overige zijn er geen gebouwen meer te vinden die aan deze tak van industrie herinneren. Hugo Kotestein protesteerde dus fel toen beide gesloopt zouden worden, maar kreeg geen gehoor. De economische belangen van KDN gingen boven die van de (overigens niet op een monumentenlijst figurerende) panden.
Nog moeilijker wordt het wanneer een niet monumentaal pand op de nominatie staat om te worden gesloopt, dat echter deel uit maakt van een rij bebouwing met wèl waardevolle elementen. Die situatie deed zich voor toen makelaarskantoor Gevaert in 1996 sloop- en nieuwbouwplannen ontwikkelde aan de Woerdense Stationsweg. In dezelfde rij staat een door Jan Wils ontworpen pand. Hoewel de stichting niet a-priori tegen nieuwbouw was, vond zij dat die in een betere visie ten aanzien van dit soort situaties moest passen. Die visie ontbrak op dat moment.
Een dergelijke visie zou er eigenlijk moeten liggen vóór grootschalige veranderingen zich aandienen. In meer dan één geval heeft de stichting bijgedragen aan het formuleren van zo'n visie: de Oudewaterse Westerwal en de Woerdense binnenstad.
De Westerwal in Oudewater is een terrein waar al sinds de jaren zeventig van de negentiende eeuw industrie gevestigd is. Het gaat om veevoederbedrijf Six en machinefabriek de Hollandse IJssel. Naar mate de milieueisen aan industrie verscherpt werden, deden zich meer problemen met de omgeving voor. Reden voor met name het gemeentebestuur om in elk geval Six weg proberen te krijgen. Locaties in Willeskop en ten westen van de stad werden aangewezen, maar telkens leidde dat tot niets. Intussen deed zich wel de vraag voor: wat te doen met het eventueel vrijkomende terrein.
De Westerwal ligt tegen het stadscentrum van Oudewater aan en kijkt uit op de Sint Michaëlskerk, één van de meest in het oog springende gebouwen van de stad.

In 1997 werd daarom, in samenwerking met de Stichting Bedrijfsmonumenten Midden-Holland en USINE (de Utrechtse Stichting voor het Industrieel Erfgoed) een studiedag gehouden, waarop zowel de mogelijkheden voor nieuwbouw als die voor behoud van een aantal waardevolle elementen van de industriële bebouwing werden besproken.

In het kader van de stadshartplannen van Woerden beijvert de stichting zich voor het handhaven van historisch waardevolle elementen, zoals het gebouw van Magielse op de hoek van het kerkplein en de Hoge Woerd, dat stijlkenmerken van de Amsterdamse School vertoont (Foto Streekarchief Rijnstreek/ fotocollectie Blom)

De Woerdense binnenstad is een nog complexer verhaal. Hier is de aanleiding voor een ambitieus stadsvernieuwingsplan een geleidelijke achteruitgang van de kwaliteit van het gebied. Woerden wil zich als economisch (èn winkel-)centrum voor de regio tussen Utrecht en Gouda presenteren. De stad wil bovendien de concurrentie aan met regionale voorzieningscentra als Nieuwegein en het in ontwikkeling zijnde Leidsche Rijn. De kleinschaligheid en de historische elementen in de Woerdense binnenstad moeten daarbij de grote publiekstrekkers worden.

Probleem is dat in de tweede helft van de twintigste eeuw zo liefdeloos met veel historie in het stadscentrum is omgegaan, dat een groot deel van de oude bebouwing gesloopt, danwel ernstig aangetast is. Nog maar weinig winkelpanden in het stadshart hebben hun oorspronkelijke pui. De eenvormigheid ligt op de loer.

Vanaf het prille begin heeft het gemeentebestuur zich op het standpunt gesteld dat bij de ontwikkeling van de plannen de historische elementen een belangrijke rol zouden spelen. Hugo Kotestein is dan ook al vroeg een van de gesprekspartners geweest.

Dat is een moeizame geschiedenis geworden, want de plannen leidden in een andere richting dan de stichting wilde. Keer op keer werd gepleit voor het opstellen van een 'beeldkwaliteitsplan,' waaruit duidelijk moest worden welke waarde aan onderdelen van de bebouwing van het stadscentrum kon worden toegekend, wat de sterke, wat de zwakke punten waren. De controverse tussen het gemeentebestuur aan de ene en het stichtingsbestuur aan de andere kant leidde ertoe, dat Hugo Kotestein niet meer aan het overleg wilde deelnemen over de toekomst van de binnenstad.

Toch stonden hier grote belangen op het spel: financieel maar ook waar het het aanzien van het Woerdense centrum betreft. In de voorbereidingen werden bijvoorbeeld resten van het Romeinse castellum gevonden, die een plaats in het geheel dienen te krijgen en waardoor op bepaalde locaties niet gebouwd mag worden. In de loop van 1999 ging de stichting dan ook, na een dringend beroep van de zijde van de nieuwe wethouder ruimtelijke ordening, weer op verschillende fronten meepraten in de voorbereiding op de binnenstadplannen.

Eén vraag moet daarbij nog gesteld worden.

In hoeverre mag een grootschalig plan als in Woerden wordt voorbereid, worden aangegrepen om architectonische missers uit het verleden recht te zetten en in welke mate mag dat gebeuren?

In de late jaren tachtig en in de jaren negentig is steeds vaker gekozen voor het 'verbeteren' van dat soort fouten. De manier waarop vestingen als Heusden en Bourtange zijn 'gerestaureerd' is exemplarisch. Het betreft veeleer herbouw en reconstructie dan het opknappen van wat er stond. In Woerden is veel verdwenen en het stadshartplan zou aanleiding kunnen zijn om een aantal van die verdwenen elementen weer terug te brengen. Zo wordt de in 1965 gebouwde Rooms-katholieke pastorie waarschijnlijk gesloopt en zou het 'Proveniershuis' terug kunnen komen. De Rijnstraat is, ook na een laatste herinrichting, nog geen doorslaand succes. Wat let de plannenmakers om er opnieuw water door te laten stromen. De Hema mag als winkel een niet te missen aanwinst voor de stad zijn, het gebouw aan de Westdam behoort tot de lelijkste van de binnenstad. De stadswallen zijn al in de negentiende eeuw grotendeels geslecht, waarom zou een deel ervan niet gereconstrueerd kunnen worden?

Het is glad ijs voor een stichting die zich met monumentenzorg en -behoud bezig houdt. Toen in 1990 burgemeester Van Zwieten, monumentenwethouder Janssen, gemeente-archivaris Peters en directeur gemeentewerken Koudenburg op persoonlijke titel met een voorstel kwamen om de Oude Rijn weer de plaats van de Rijnstraat in te laten nemen, werd het idee amper serieus genomen. Toch staat aan diezelfde Rijnstraat een boekwinkel in een pand dat in een serieuze monumenteninventarisatie als „in oorsprong zeventiende-eeuws" wordt omschreven en drie sterren (zeer waardevol) meekrijgt terwijl het oorspronkelijke gebouw in 1989 werd gesloopt en we hier slechts met een (uiterlijk geslaagde) reconstructie te maken hebben. Een gereconstru-

Hotel de Dubbele Sleutel in de jaren dertig (Foto Streekarchief Rijnstreek)

En het einde in maart 1970 (Foto Streekarchief Rijnstreek)

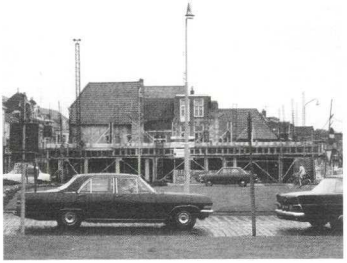

Het hotel maakte plaats voor een Hema-warenhuis (Foto Streekarchief Rijnstreek)

eerd Proveniershuis, een weer opengegraven Oude Rijn met nagebouwde trapjesbruggen en een heropgebouwde Utrechtse poort zouden daarmee kans maken?

De stichting Hugo Kotestein heeft zich daar totnogtoe ver van gehouden. Waarschijnlijk terecht, want hoe aardig het wellicht ook zou staan: het is nooit echt, het is altijd een surrogaat van het origineel. Daar staat tegenover dat Heusden, Bourtange, maar ook de veel grootschaliger reconstructies als Gdansk/Danzig en Ieper na zoveel jaar bedrieglijk echt lijken.

In het voorjaar van 2000 kwam de werkgroep Woerden van de stichting met een eerste reconstructieplan. Als in het kader van de grootschalige stadsvernieuwing ook de Westdam een opknapbeurt zou krijgen, moest die meteen maar drastisch zijn. Hier is in de gemeentelijke plannen sprake van het 'naar voren' verschuiven van het warenhuis. De Westdam moet daarmee een duidelijker afronding aan westelijke zijde van het Woerdense centrum vormen.

Hugo Kotestein bedacht een eigen variant: sloop van het dertig jaar oude warenhuis en herbouw van het in 1970 verdwenen hotel De Dubbele Sleutel.

Dat idee is niet serieus genomen en riekt ook wel erg naar geschiedvervalsing. Daarnaast getuigt het niet van veel realiteitszin.

Is het daarmee van de baan? Vermoedelijk wel en dat is weer jammer. Want als in het stadscentrum toch veel door vriend en vijand als niet waardevolle panden omschreven bebouwing tegen de vlakte moet, als tegenover de Petruskerk een stadsplein met allure moet ontstaan en als hier en daar in de binnenstad locaties met publiekstrekkers moeten komen, zou een herbouw van De Dubbele Sleutel zo'n gekke zet niet zijn. De originele tekeningen van Wils zijn nog beschikbaar, zodat het in feite om het voor de tweede keer bouwen van hetzelfde pand gaat. Dat dit op een andere locatie dan de oorspronkelijke is, hoeft geen bezwaar te zijn. Het zou, ondanks de bovengenoemde bezwaren tegen het op grote schaal 'goed maken' van fouten uit het verleden, een waardevolle aanwinst van het stadsaanzien kunnen zijn, ook al omdat het nu eens niet om trapgevels en andere elementen uit de Gouden Eeuw gaat, maar om een bouwwerk van een belangrijke twintigste-eeuwse architect.

WELKE VINGER

Aan het begin van dit artikel werd de vraag gesteld welke vinger Hugo Kotestein de afgelopen kwart eeuw heeft opgestoken.

Geconcludeerd mag worden dat het vooral de waarschuwende is geweest. De stichting heeft in veel gevallen aandacht gevraagd voor het behoud van waardevolle elementen

in de bebouwing. Daarbij is een heel breed spectrum genomen. In 2000 is intussen iedereen ervan overtuigd dat panden uit de zestiende en zeventiende eeuw niet mogen verdwijnen als dat enigszins haalbaar is. De achttiende eeuw wordt het liefst ook als heilig beschouwd, maar ten aanzien van de negentiende eeuw wordt de bereidheid tot handhaven al minder en die afglijdende schaal gaat verder in de twintigste eeuw.

Toch heeft de zorg van de stichting zich niet beperkt tot het 'grote' historische verleden, maar zich evenzeer uitgestrekt tot kleine landarbeidershuisjes of gebouwen met kenmerken van de Amsterdamse School of de nieuwe zakelijkheid.

Als er veel op het spel stond, is de symbolische middelvinger wel eens opgestoken, al is de stichting in de voorbije vijfentwintig jaar veel te netjes geweest om dat ooit ècht te doen. De ernstig verstoorde verhoudingen met vooral het Woerdense gemeentebestuur, medio jaren negentig, zouden echter als die spreekwoordelijke middelvinger kunnen worden beschouwd.

Blijft over de opgestoken duim.

Die was er ook, vooral als te elfder ure toch een restauratie haalbaar bleek, zoals in de gevallen van Buitenkerk 30 in Bodegraven, de baanschuur aan de Biezenpoortstraat 2 in Oudewater of het Hooghe Huys aan de Zuidkade in Driebruggen.

NOTEN

1 Geciteerd in het jaarverslag van de stichting Hugo Kotestein, 1994

2 G.B.F. Jurg: „Hugo Jasperszoon Kotestein," in Heemtijdinghen, tijdschrift van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging, twaalfde jaargang, no. 1, maart 1976, pp. 1 e.v.

3 Gebaseerd op de jaarverslagen 1993, 1994 en 1995 van de stichting Hugo Kotestein en de betreffende jaargangen van de Woerdense Courant

4 Dit deel van Linschoten werd in 1989, bij de gemeentelijke herindeling, bij Woerden gevoegd

5 Zie verder: „Aktiviteiten van de Stichting Hugo Kotestein," in: Heemtijdinghen, tijdschrift van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging, dertiende jaargang, no. 2, juli 1977, pp. 20; F.A.L. de Goederen: Monumenten te Linschoten, Linschoten, 1975 en J.T. van Es en S. van Ginkel: Woerden, geschiedenis en architectuur; Zeist, 2000.

6 Van Es en Van Ginkel, 136 e.v.

7 De andere, enigszins met de Kamerikse verwante stoommachine, staat in het gemaal Reiderzijl in Groningen, zie ook: J.T. van Es: Woerden in bedrijf; Alphen aan den Rijn, 1990

8 Jaarverslagen van de stichting Hugo Kotestein 1993, 1994; Van Es en Van Ginkel, 219 e.v. en de betrokken jaargangen van de Woerdense Courant

9 Tot 1998 werd aangenomen dat die initialen op de naam Van der Plaats sloegen. C. Timmerman maakte echter aannemelijk dat het Van der Putten moest zijn. Zie: C. Timmerman: „Een Kameriks familie-epos uit de 18e eeuw;" in: Heemtijdinghen, tijdschrift van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging, vierendertigste jaargang, no. 4 (oktober 1998), pp. 95 e.v.

10 Van Es (1990), pp. 52

11 Jaarverslag van de stichting Hugo Kotestein 1993; Van Es en Van Ginkel, 304; Woerdense Courant 21 september 2000

12 Jaarverslag van de stichting Hugo Kotestein 1993; diverse nummers van de Woerdense Courant

13 Zie verder: J.Ph. Labordus: „Een stukje Bodegraafs verleden bewaard," in: Heemtijdinghen, tijdschrift van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging, zevenentwintigste jaargang no. 4 (oktober 1991), pp. 91 e.v.

14 Jaarverslag van de stichting Hugo Kotestein 1994, pp. 6

15 Jaarverslagen van de stichting Hugo Kotestein 1994, 1995, 1996 en 1997

16 Woerdense Courant, 7 september 2000

17 M. Beek en M. Kooiman: Oudewater, geschiedenis en architectuur; Zeist, 1993, pp. 145 e.v.

18 ibid., pp. 232 e.v.

19 Woerdense Courant, 7 september 2000

20 Zie ook: Van Es (1990), pp. 46 en Jaarverslag van de stichting Hugo Kotestein, 1996, pp. 10

21 Zie verder: Jaarverslag van de stichting Hugo Kotestein, 1996, pp. 12

22 De boekwinkel van Karssen, Rijnstraat 29; Van Es en Van Ginkel, 208

14 OORKONDES VOOR BIJZONDERE PRESTATIES

In 1986 is de stichting Hugo Kotestein begonnen met het jaarlijks uitreiken van een oorkonde. De bedoeling was aandacht te schenken aan positieve zaken: restauratie, renovatie van waardevolle panden of onderdelen ervan, bijvoorbeeld een ornament, of een hek. In dit speciale nummer van Heemtijdinghen zetten we ze nog eens allemaal op een rij. Alleen in 1990 is geen oorkonde uitgereikt.

1986

begin 19de eeuws winkelpand in de Rijnstraat 32-34 te Woerden. Oorkonde uitgereikt aan eigenaar/gebruiker. Het pand staat ook op de Monumentenlijst.

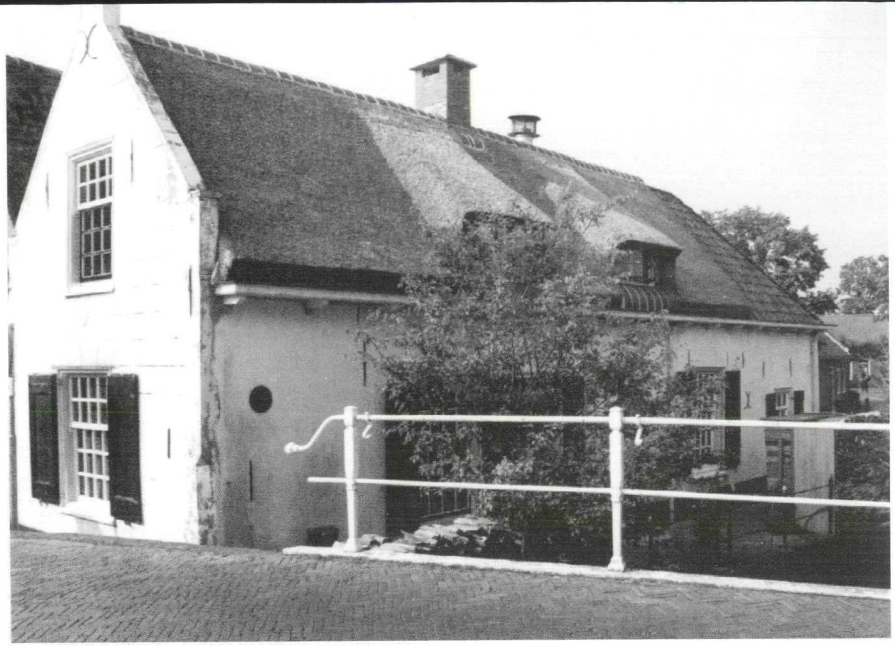

1987

'een schitterend in eigen beheer gerealiseerde restauratie' van het woonhuis Dorpsstraat 14 te Linschoten. Oorkonde uitgereikt aan bewoner.

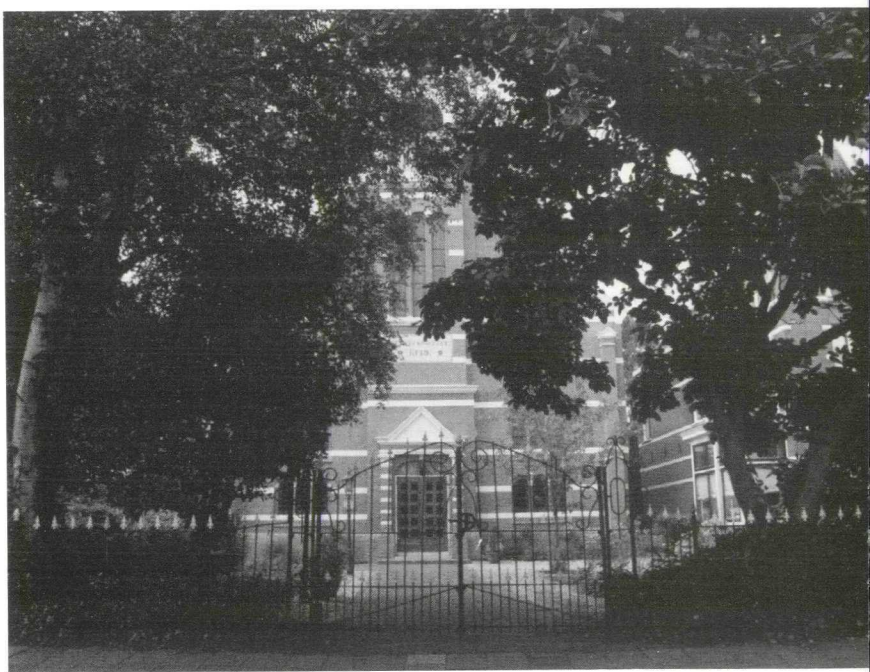

1988

restauratie van het bijna 50 meter lang smeedijzeren hek uit 1898 van de Gereformeerde Kerk te Bodegraven. Oorkonde uitgereikt aan vrijwilligersteam.

1989

begin 18de eeuws woonhuis en tuin aan de Voorstraat 34 te Kockengen. Oorkonde uitgereikt aan bewoners. De stichting noteerde bij deze gelegenheid: 'Een oud pand op verantwoorde wijze restaureren vraagt durf en inzet, zeker als het uit een smalle beurs moet worden betaald. Toch wordt het gedaan: door mensen die zich op een of andere wijze verbonden voelen met wat verloren dreigt te gaan.'

1991

restauratie voormalige kosterswoning aan de Wilhelminastraat in Bodegraven. Oorkonde uitgereikt aan bewoners. Uit de overweging: 'In de eerste plaats werd door de inspanning van de stichting een zeker schijnende sloop voorkomen. Maar het deed de stichting buitengewoon veel plezier dat degene die het pand kocht eigener beweging besloot om het in de oorspronkelijke stijl te restaureren.'

1992

restauratie Landgoed Linschoten. Oorkonde uitgereikt aan beheerder Harm Alta.

1993

restauratie woonhuis (voormalige bakkerij) aan de Mijzijde 51 in Kamerik. De oorkonde werd 'om praktische redenen' uitgereikt aan bewoners van dit pand, maar was ook bedoeld voor alle anderen die hebben meegewerkt aan het behoud van de historische dorpskern van Kamerik.

1994

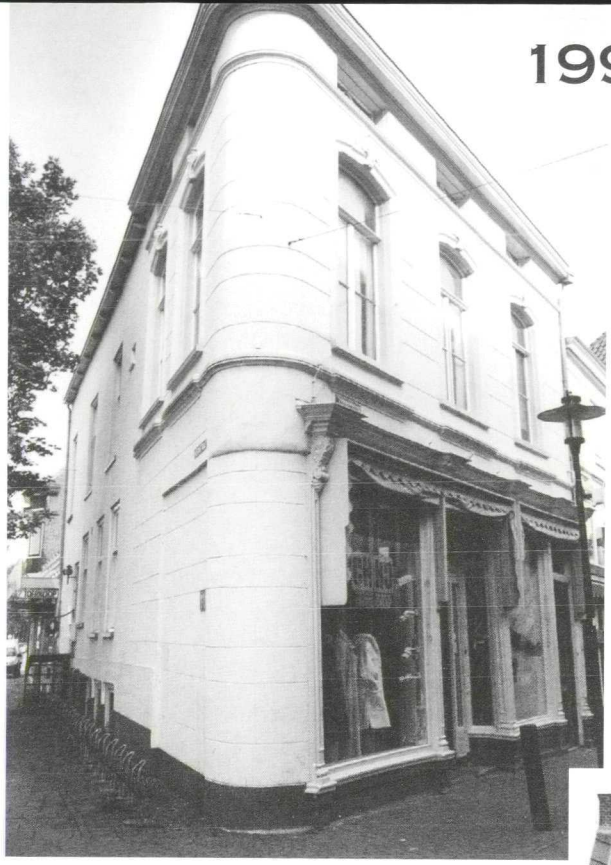

restauratie van een 19de eeuws woon- en winkelhuis aan de Voorstraat 1 in Woerden. Oorkonde uitgereikt aan eigenaar en gebruiker. Vooral in winkelgebieden gaat veel verloren als moderne gevelversieringen het historische overwoekeren. Hier was dit niet het geval.

1995

restauratie 18de eeuws woonhuis 'Hooge Huys', Zuidkade 2 in Driebruggen. Oorkonde uitgereikt aan Bob van Beek, architect en voorzitter van stichting Ryngeest (Oegstgeest).

1996

restauratie boerderij van 'Zomerlust' aan de Zuidzijde 27 in Bodegraven. De boerderij dateert vermoedelijk uit 1750 en is een rijksmonument. Oorkonde uitgereikt aan bewoners.

1997

restauratie van voormalige baanschuur 'De Ark' aan de Biezenpoortstraat 2 in Oudewater. Oorkonde uitgereikt aan bewoners. De baanschuren waren opslagplaatsen voor de touwslagers. Er waren er anno 1997 nog maar twee over in Oudewater.

1998

verbouwing voormalig kaaspakhuis tot woon- en winkelruimte aan de Noordstraat 27 in Bodegraven. Oorkonde uitgereikt aan bewoner/gebruikers die 'het oorspronkelijk karakter van het pand wisten te behouden'.

1999

restauratie Bonaventurakerk in Woerden. Oorkonde uitgereikt aan parochiebestuur.

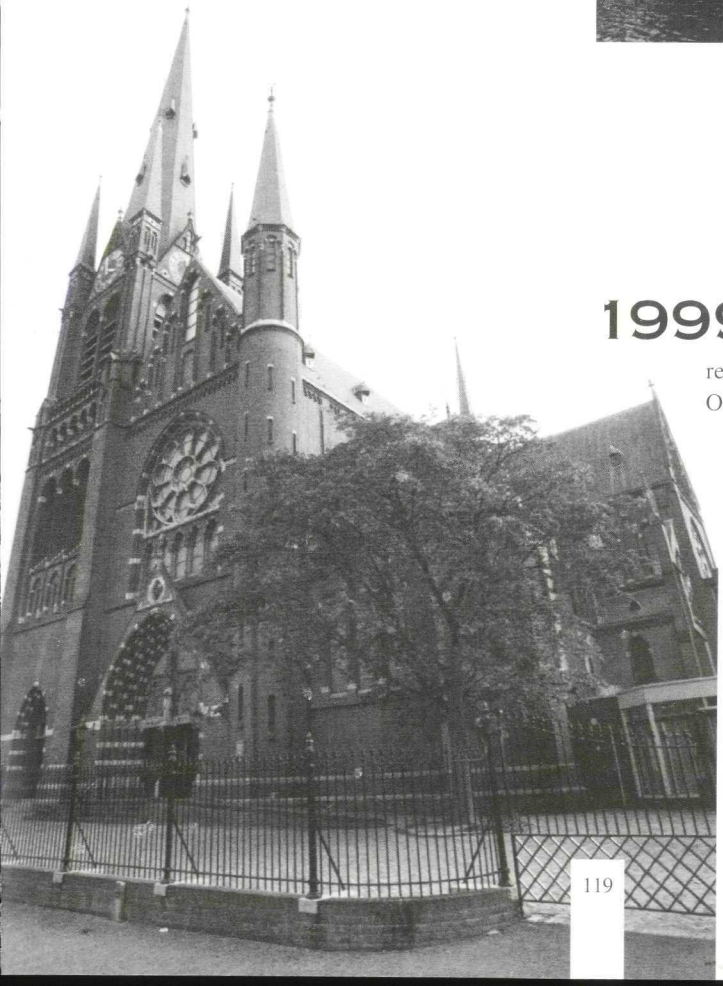

2000

restauratie woonhuis aan de Engherzandweg in Linschoten.
Oorkonde uit te reiken aan bewoners.

Terugblik op een periode bij de Stichting Hugo Kotestein

Mijn echtgenote en ik hadden het huis in Kamerik aan de voorkant bekeken. We liepen om naar de straat erachter en vonden de achterkant die erbij hoorde. We bekeken het in de meest slechte weersomstandigheden die je je kunt voorstellen bij het bekijken van een nieuwe woning. Natte sneeuw, guur, donker, een tuin met niets erin. Alleen hoog gras te zien en wat boompjes. Maar een prachtig gebouwd huis. Dit moest het worden. Het was liefde op het eerste gezicht.

Door Hans Borkent

Geschreven onder andere aan de hand van de persoonlijke aantekeningen die ik - als secretaris veelal "ambtshalve" - maakte aan de hand van bijeenkomsten en ontmoetingen.

Dan blijkt het een monument. Een rijksmonument nog wel. Wisten wij veel. "Men" raadde het ons af. We zouden "nooit iets mogen" (verbouwen); we zouden bij restauratie "nooit" subsidie toegewezen krijgen, of niet meteen. Alleen maar lastig. Je denkt daar nog wel even over na.

Maar ja, je wilt een huis met karakter. Als je daar niet tegen kan en je wilt meteen verbouwen en vervormen voor je eigen gerief, krijg je daarvoor natuurlijk geen medewerking. Dan zou je het ook niet moeten kopen dus. Er rust toch niet voor niets monumentale, dus cultuur-, bescherming op? De koop wordt dan ook doorgezet.

En dan komt het: je bewoont een eeuwenoud huis. Welke historie draagt het bij zich. Nieuwsgierigheid. Gemeentearchief. Zoeken en vinden. Je raakt ècht geïnteresseerd. Rijksarchief. Zoeken en vinden. Fanatiek. Weer terug naar Gemeentearchief (want zo kan dat gaan). Ik ontmoette bij die archieven mensen die ook dergelijke zoektochten verrichtten en daar waren er ook bij uit mijn eigen dorp. Een interessante kennismaking. Ja, ze hebben wel een het één en ander over je huis. Trots vertel je dat je dat

al gevonden had. Ik voel dat op dat moment een platformpje van gemeenschappelijke interesse gestalte krijgt. Weet je dat er in Woerden een stichting is die zich met behoud van monumenten en zichtbare cultuurhistorische elementen bezig houdt? Nee, maar wel benieuwd, natuurlijk.

Het laat mij niet meer los. Een cursus oud-Nederlands - paleografie wel te verstaan - met als leraar L. Peters - was van veel nut. En zo beland ik in een nieuwe en - naar ik leerde - eigenlijk onmisbare dimensie van mijn leefwereld: ik kijk rondom mij en ontdek dat er veel meer zichtbare cultuurhistorische elementen zijn dan ik me ooit gerealiseerd had. Ik begin me af te vragen hoe en waarom ze ooit zo gemaakt of gevormd werden. De vraag of je niet zou moeten zorgen dat die werkresultaten uit het verleden een beetje zichtbaar blijven, bleek al lang beantwoord te zijn. Vooruitgang en ontwikkeling wel natuurlijk, maar ook weten en kunnen zien waarop we die vooruitgang gebouwd hebben. Ik begin te begrijpen dat dat vaak "op het zweet en de tranen" van onze voorouders is. In ieder geval op het resultaat van keihard werk van mensen die hier eerder gewoond hebben en het landschap voor hun en hun nageslacht - voor ons dus - "leefrijp" hebben gemaakt. Ik kom erachter dat het helemaal zo vanzelfsprekend niet is dat we hier kunnen wonen. En zo maak ik meewerken in de stichting Hugo Kotestein een feit. Laat ze bij de stichting maar denken dat zij het zijn die mij hebben "overgehaald". Mijn vooruitzicht is meewerken aan versterking van het beeld van de historische ontwikkeling.

Mijzijde Kamerik
(foto: Iddo de Goederen)

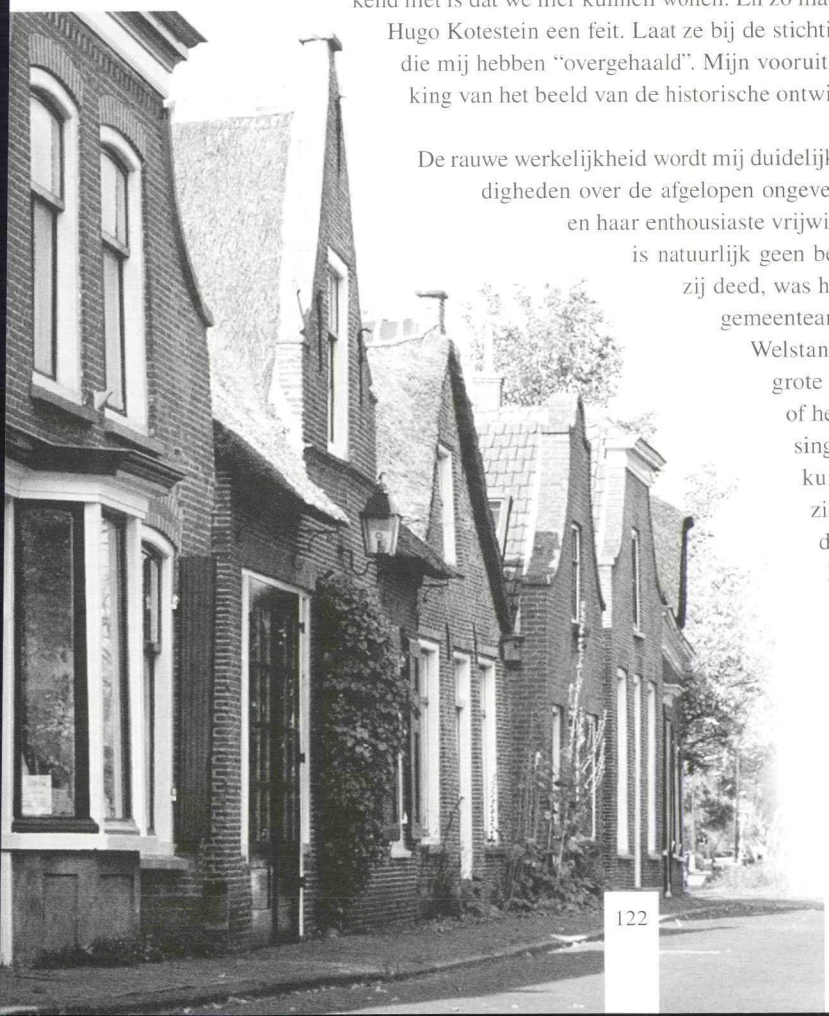

De rauwe werkelijkheid wordt mij duidelijk als ik hoor over de wederwaardigheden over de afgelopen ongeveer twintig jaar van de stichting en haar enthousiaste vrijwillige medewerkers. De stichting is natuurlijk geen beroeps-monumentenzorger. Wat zij deed, was het constateren van zaken die de gemeenteambtenaren en de leden van de Welstandscommissie niet zien of, op de grote afstand van het stadsdeel, dorp of het landschap waarover ze beslissingen nemen, niet kunnen zien of kunnen weten; òf over het hoofd zien; òf tolereren; òf niet volgens de wettelijke procedure afhandelen. Sloop toelaten voordat de vereiste vergunning is afgegeven; slechts repressief handelen als nieuwbouw een ander aanzien of proportie krijgt dan het goedgekeurd bouwplan aangaf; niet optreden als zonder vergunning alvast

structurele voorzieningen worden aangelegd voor latere nieuwbouw waar nu nog geen vergunning voor bestaat. Ik ervaar dat deze ontwikkeling in onze leefomgeving de zichtbare resten van cultuurhistorie langzamerhand wegsnijdt. Het is mij in de zeven jaar meewerken in de stichting nooit duidelijk geworden, of we in onze omgeving bestuurders hebben die echt een beleid durven lanceren dat afrekent met de willekeur op dit gebied. Waarom worden de ene keer alle zeilen bijgezet om de noodzakelijke veranderingen goed in de bestaande structuren te laten passen en de andere keer weer niet?

Beleid in deze zin lijkt welhaast niet te bestaan of het wordt, ondanks steeds maar tegenwerpingen vanuit de burgers en vanuit het burgerinitiatief, zeer inconsequent gehanteerd. De uitingen van de stichting Hugo Kotestein lijken wel schaderapporten of op zijn minst dringende "ultimatieve" adviezen. Zowel mondelinge als schriftelijke. Ik word heen en weer gestuurd tussen optimisme over de toekomst van het nog aanwezig en zichtbare cultureel erfgoed en grote ongerustheid daarover. De frustratie neemt toe. Als werkers in de stichting wonen we niet alleen midden in het landschap of de stad, maar we verzamelen ook onze constateringen centraal. Op die manier een beeld vormend, constateren we dat het geheel van dit deel van het Groene Hart ten gevolge van de stroom van klein-lokale beslissingen meer en ingrijpender verandert dan bouwbureaus en Welstandscommissies misschien wel vermoeden. Wij tellen tientallen verliezen van representatieve cultuurobjecten. Je krijgt soms het gevoel dat je "het" over wil nemen om geen verdere schade te laten ontstaan. Maar ik wordt mij er daardoor ook bewust van dat je er als individu en medeburger geen invloed op kunt hebben hoe het duur betaalde huis en zijn omgeving er uit gaan zien. Want dat beeld is goed verpakt in - vaak door emoties - gevormde denkbeelden van de eigenaars. En die emoties en denkbeelden hoeven nu eenmaal niets te maken te hebben met cultuurhistorische elementen die het bewaren waard zouden kunnen zijn. Binnen de formele vergunningsprocedures is weliswaar ruimte voor openlijke meningsuitingen, vervolgens afweging door onze overheden en de door hun te nemen verantwoordelijkheid voor cultuurhistorisch erfgoed. Dat systeem blijkt echter niet even sterk te zijn als de gevorderde plannen en de wenskracht van kopers en beroepsveranderaars. De formele procedures alleen houden de stads- en landschapsontwikkelingsbalans niet in evenwicht. Mijn frustratie breng ik steeds tot rust door de idee dat die procedures versterkt zouden moeten worden of in ieder geval beter volgens hun bedoeling moeten worden nageleefd. Dan zal het allemaal niet zo hard meer gaan!

Steeds lanceren Rijk en Provincie weer nieuwe ideeën om gemeenten aan hun verantwoordelijkheid voor behoud van het eigene in hun streek te herinneren. In 1995 zet de Rijksdienst Monumentenzorg een project op in het kader van een Strategisch (overheids-) Plan voor de monumentenzorg: "Naar een decentrale ondersteuning van integrale monumentenzorg". In Midden Holland / Rijnstreek is het experimentele steunpunt "voor informatie/expertise/coördinatie van initiatieven en professionalisering" al gauw opgeheven te zijn aangezien de beoogde aansturing en coördinatie van

de zijde van de gezamenlijke gemeenten niet haalbaar lijkt. Het oorspronkelijke idee heeft de stichting via de gemeente niet eens bereikt. Weer frustratie dus.

Ik spitte in het "Meerjarenprogramma natuur en landschap" van het Min. van Landbouw Natuurbeheer en Visserij uit 1990, in het beleidsplan "Natuur en Landschap Provincie Utrecht" uit 1992, in het "Streekplan van de Provincie Utrecht" uit 1994, in de nota "Randstad en Groene Hart: de Groene Wereldstad" van het ministerie van VROM uit 1996, in de "Handleiding voor gemeenten bij bestemmingsplannen buitengebieden" van de Provincie Utrecht uit 1996. Ik vond talloze waarschuwingen die bestuurders en bewoners bewust zouden kunnen maken van het feit dat we in een duur verworven land(streek) wonen, nuttige adviezen hoe dat te doen door burgerinitiatief te waarderen o.a. door hun adviezen ernstig in overweging te nemen. Er staan zelfs adviezen en alternatieven in voor het daadwerkelijk uitvoeren van conserverende maatregelen. Dit bracht toch weer optimisme omdat de stichting gemeenten zou kunnen vragen om argumenten waarom men de adviezen van hogere overheden niet opvolgde.

Maar de tijd om dat te ervaren ontbreekt want eind 1999 komt het bericht dat de woningwet wordt gewijzigd. Weer teleurstelling door de eerste praktische wijziging van de vrijstellingsprocedure volgens "Artikel 19" (van de Wet op de Ruimtelijke Ordening). Deze procedure zal per april 2000 worden versoepeld omdat de bedoelde regeling door gemeenten maar oneigenlijk gebruikt blijft worden bij ontstentenis van up-to-date bestemmingsplannen. Het artikel is volgens een vorige wethouder in Woerden zelfs bedoeld als "een instrument voor een gemeente om te zorgen dat de bouwontwikkelingen niet zouden vastlopen". 't Is blijkbaar maar hoe je het als wethouder bekijkt. Het aantal soorten bouwaanvragen die gemeenten zelfstandig - zonder provinciale toestemming - kunnen afdoen wordt door deze wetswijziging fors uitgebreid.

Weer frustratie? Misschien niet nodig: de gemeenten krijgen volgens de nieuwe woningwet een verplichting namelijk het vaststellen van een duidelijk welstandsbeleid. Nieuwe hoop voor burgers en voor de verbanden die zichtbare cultuuruitingen in stad en landschap graag zien of in het vaandel hebben? Het lijkt er wel op. Door een duidelijk beleid op het gebied van cultuurhistorie in stad en landschap kunnen de potentiÎle kopers en de eigenaars zo tijdig geïnformeerd zijn dat zij van te voren voldoende weten over de mogelijkheden die zij met hun (toekomstig) bezit hebben en over hun verplichtingen daaromtrent.
Is het beleid er niet, dan hebben de eigenaars nog veel meer ruimte dan tot dusver. Is het er wel dan heeft de gemeente het heft vaster in handen dan in het verleden mogelijk was. Het jaar van de waarheid is al aangebroken. Excuses van "geen tijd voor beleidsontwikkeling" helpen niet. Uitstel van uitvoering van deze gemeentelijke verantwoordelijkheid zal heel moeilijk te beargumenteren zijn.

Zijn er temidden van de stijgingen en dalingen van mijn enthousiasme dan geen echte lichtpunten?
Zonder die zou je het bij deze stichting niet volhouden als je serieus meeleeft. De enthousiaste acties van de werkgroepen in de plaatsen in het werkgebied van de stichting leiden in een aantal gevallen toch tot het behoud van cultuurhistorische elementen of het beter zichtbaar maken van de mogelijkheden daartoe. De publiciteit die de stichting bereikt door de medewerking van de regionale pers leidt tot bijval van de medeburgers en de bestuurders beloven uit eigener beweging om hun beleid ook zichtbaar te maken. Dat is bijzonder omdat over het algemeen monumentenbeleid maar een klein deel van hun portefeuille betreft.

Ook de spanning houdt je op de been bij de stichting: "Redden wij het om de waarden waar de stichting Hugo Kotestein zich voor inzet of zijn we afhankelijk van de plannen van sloper, bouwer en slotendemper, de toevallige gemeentelijke behandelaar van een voorstel of van de nu nog bestaande Provinciale Welstandscommissie?".

Ik ga verhuizen. Ik vond mijn tijd bij de stichting waardevol omdat ik heb geleerd om met andere ogen dan voorheen naar Woerden en zijn omgeving te kijken. En waardevol omdat ik mensen heb leren kennen die aan de kwaliteit van die omgeving veel bijdragen. Het heeft de beleving van mijn leefwereld verdiept. En dat zal het ook ver buiten Woerden en zijn prachtige omgeving blijven doen. Ik wens de stichting en zijn medewerkers een succesvol streven toe.

AFSCHEID VAN DE BLAARKOP

Er is een zoon, er is een dochter maar een opvolger is er niet. Veehouder Cees Molenaar melkt zijn twaalf blaarkoppen voor de laatste keer. De bodem van de silo komt in zicht, de hooiberg raakt leeg. 'Zie jij nat bij mijn ogen?' 'Nee, Cees.'

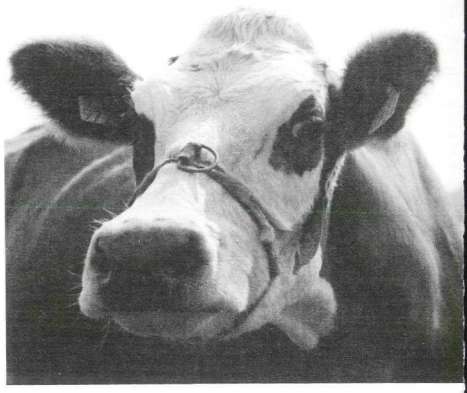

DOOR KOOS VAN ZOMEREN

Cees nam zijn ontbijtbord uit de keukenkast en schoof in het schoolbankje dat ze aan het hoofd van de tafel hebben staan. Hij keek wat er op zijn boterhammen zat om te zien met welke hij zou beginnen.
Toen liep Gré op hem af. Ze gaf hem een zoen. Ze zei: „Nou moet ik je toch feliciteren, datje alles tot een goed einde hebt gebracht."
Dat was het moment. De koeien stonden nog op stal, de melkrijder moest nog komen, maar op dat moment viel het doek. Weer- was er een boer mee opgehouden, weer een bedrijf beëdigd. Op dat moment had iedereen even moeite met zijn tranen.

Al zolang ik bij deze mensen over de vloer kwam stond vast dat het zo zou aflopen. Er was een zoon, er was een dochter maar een opvolger was er niet` Cees dreef de boerderij dan ook zoals het hem zinde, wars van de mode. De koeien nog in een grupstal, een tractor van Tsjechische makelij.
Toch viel het me rauw op het lijf, vorig jaar maart, Cees was net 61 geworden. Ik vroeg of er al kalfjes waren, maar die waren er nog niet. Ik zei dat ik er toch een genoteerd had zien staan voor de vijfde (altijd met krijt op de balk boven de koe) maar dat was er nog niet „Jammer", zei ik, „het was vast een gelukskalfje geworden" Want de vijfde, dat was dan weer mijn verjaardag.

„Dat zou hem weinig geholpen hebben", zei Cees toen. „Ik had 'm toch niet aangehouden." Hij zou helemaal geen kalfjes meer aanhouden, hij deed ze allemaal weg. „Je moet ze twee jaar te eten geven", zei hij, „je hebt er twee jaar werk aan, dan beginnen ze pas melk te geven. En dan hoeft het niet meer."

Dan hoeft het niet meer. Het einde, opeens kon je het aanraken. Deze zomer nog, dan de winter nog en dan misschien nog een zomer. Het hing er vanaf.
„Je hebt altijd gezegd dat je tot je vijfenzestigste zou doorgaan, Cees."
„Ik heb altijd gezegd dat ik het op mijn vijfenzestigste achter de rug wou hebben, Koos."
Ik weet nog dat ik dacht: zo'n vaart zal het wel niet lopen. Bij Cees liep het nooit zo'n vaart. Een avondmens liever laat naar bed dan vroeg op. Altijd als laatste op de Houtdijk nog aan het melken. Altijd de laatste in de polder die nog moest hooien - dit tot genoegen van de grutto, tureluur en leeuwerik (die zullen dus ook nog merken dat Cees gestopt is).
Half april praatten we verder. De regen sloeg onstuimig tegen het raam. Er zat al groei in het gras, maar het land was nog akelig nat. „Als het vandaag droog wordt", zei Cees „duurt het nog veertien dagen eer de koeien naar buiten kunnen." De mestvaalt lag intussen zo hoog dat hij de kruiwagen er nauwelijks meer tegenop kon krijgen. „Ik denk dat ik het maar in de bongerd ga gooien; dat mag niet maar het moet."
Over zulke dingen ging het, net als anders, en na verloop van tijd vroeg ik of ze het er al met hun boekhouder over gehad hadden, en waarachtig dat hadden ze. Zo begonnen de adviezen die ze kregen, de besluiten die ze namen, de regelingen die in dit geval van toepassing waren, druppelsgewijs tot me door te dringen.

Veldzicht, in de polder Kleine Houtdijk bij Woerden. Eén keer heb ik er aangebeld, om te zeggen dat er een dood geitje in de wei lag. Daarna altijd achterom, door de stal, 's zomers die eigenaardige stilte, alsof je door een lege concertzaal loopt, s winters al die koeiekoppen die ophouden met kauwen om je aan te kijken en dan weer doorgaan met kauwen.
Pieter Molenaar, Cees zijn vader, vestigde zich hier in het najaar van 1936. Hij kwam uit Leimuiden. Hij had van thuis een paar blaarkoppen meegekregen en kocht er de volgende jaren telkens een paar bij. Uit Groningen. Want ja, Groninger blaarkoppen. Maar bij ons, aan de boorden van de Oude Rijn, tot Leiden aan toe, zijn ze ook lang in trek geweest.
In oktober 1995, een paar dagen voor zijn dood, maakten we nog een praatje met de oude man. Bij de herinnering aan die koeien, die per schuit waren aangevoerd, leefde hij op. „Zulke konten", zei hij glunderend, zijn handen wijd uit elkaar.
De blaarkop is effen zwart of rood met een witte kop en blaren over de ogen. Volgens Marleen Felius (Rundvee, rassen van de wereld dateert de oudste beschrijving van 1344. In de zeventiende eeuw moet dit de overheersende aftekening van het Nederlandse rundvee zijn geweest. Toen het ras in 1906 werd erkend, bestond de veestapel in Groningen bijna geheel uit blaarkoppen. In 1990 telde het stamboek nog vijftien stieren, twaalfduizend koeien en vierhonderdvijftig pinken. Status bij Felius: regionaal (sterk afnemend).
In de blaarkop vind je de laatste resten van de roemruchte dubbeldoelkoe: zowel voor het vlees als de melk, ze is kleiner, compacter, moederlijker dan de moderne koe, die dan ook meer als een marathonloper oogt.

Bij de Molenaars waren het zwarte (en die ene rooie!). In het voorjaar van 1991, toen ze naar buiten werden gedaan, schreef ik voor het eerst over ze en daarna zijn ze voortdurend in mijn werk blijven opduiken, tot op de huidige dag. Aan deze koeien meet ik andere koeien af.
‚Ze zijn mooi", zei Cees‚destijds, ze zijn ster, ze gaan lang mee en ze leveren nog wat op als ze naar de slager gaan."
„Mijn vader had blaarkoppen", zei hij. „En de vader van mijn vader had blaarkoppen en de vader van mijn moeder had ook blaarkoppen." Blaarkoppen zaten hem in het bloed.
Andere koeien mochten dan meer melk geven, maar die zag je niet zo laat in het jaar (een keer tot 5 december) nog buiten lopen. „Zo sterk zijn ze nou", zei hij. Zijn koeien.

Die zomer liepen er géén kalfjes achter de boerderij. Werd hij daar niet neer slachtig van? „Nou", zei Cees opgeruimd, „het betekent ook minder werk." Nu was hij al twee keer met Gré naar Noordwijk geweest. Ik kon me dat niet voorstellen, die twee op het strand. Pas toen Cees vertelde dat hij een paraplu meenam en dat hij die met een strotouwtje aan zijn stoel bond - toen werd het me een beetje duidelijk.
Goed, -zij naar zee, ik naar Maarten van de Geer. Als Cees ermee ophoudt is hij de laatste in de buurt met blaarkoppen. Rode. Dezelfde kwaliteiten, maar dan in het rood.
Voor Maarten was het ook al zo'n rare zomer. Hij was in de gierput gevallen en had drie kwartier lang met een gebroken been in de drijfmest gestaan, wetende dat het met hem gedaan zou zijn als hij zijn bewustzijn verloor.
Hij zat met dat been. Zijn koeien, een twintigtal nog maar, werden door een ander verzorgd. Maar een ander kon je moeilijk de stier laten hanteren. Zodoende had hij de KI in de arm genomen, wat hem de keus gaf uit welgeteld twee roodblare stieren, één zuivere Hollander („een echte") en één zo'n Amerikaans geval („allemaal melk").
„In 2003", zei Maarten, „lopen hier precies honderd jaar blaarkoppen. En dan word ik ook al 65.' Hij woont alleen, geen vrouw, geen kinderen, geen opvolger. Ook hier: het zijn de grote boeren die de problemen veroorzaken, het zijn de kleine die het veld ruimen.
De koeien gingen op 18 november op stal. Harde wind, kille buien, zware luchten boven de polder. Ik geloof wel dat ik me nuttig heb gemaakt. Iemand moet toch het hek open en dicht doen.
Ze worden één voor één klemgezet en dan gehalsterd en dan, hetzij door Cees, hetzij door Gré, weggeleid. Niet zonder verzet. Het zijn makkelijke beesten ('makkelijk' komt ongetwijfeld van mak), maar ze hoeven niet alles over hun kant te laten gaan. Elk jaar weer een beetje rodeo.
Tegen het vallen van de avond stonden ze allemaal op hun plek, klaar voor de winter (en meteen aan het vreten, maniakken zijn het!).

's Winters, als er gemolken wordt, moet ook Gré de overal aan -voeren en vegen. 's Winters moet Cees mest kruien. Vierenveertig koeien, ruim twintig kruiwagens vol

stront en stro, dag na dag. Dat is hem langzaam tot een obsessie geworden. „Als alle mest die ik in mijn leven heb gekruid hier op een hoop lag... dan hoefde jij niet naar de Alpen om een berg te zien. "
Als ze dit bedrijf moe zijn, en dat zijn ze, dan zijn het vooral de winters die ze moe zijn.
Ooit dacht Cees dat hij het hele bedrijf aan een ander zou overdoen. Dan ging hij met Gré in het zomerhuis wonen en hij zou het helemaal niet erg vinden om te zien hoe een ander de baas werd over zijn erf.
Maar ja, 25 hectare, dat is naar de huidige normen geen vijftig koeien, dat is naar de huidige normen geen bedrijf.
Dus de onderdelen los in de verkoop. Wat grond en melkrechten opleveren, ligt min of meer vast, alleen over de prijs van de koeien zal onderhandeld moeten worden. En wat de boerderij zelf betreft - fiscaal aantrekkelijk om er nog een jaar of wat te blijven zitten.
Op 14 februari, 's middags, zaten er twee vreemde mannen aan de keukentafel el, Fred Reinders uit Viezenveen en Renger de Vries uit Nijkerk. De laatste bleek een boerderij op een landgoed te beheren. Daar wilden ze de eco-kant op, daar konden ze wel blaarkoppen gebruiken. Reinders had hem op het spoor van Molenaar gezet. Ze hadden vier beste koeien uitgekozen, en aan het kalf dat hier bij toeval nog geboren was Cees wou z'n beesten kwijt voor ze moesten afkalven), konden ze ook geen weerstand bieden. Twee van die koeien en dat ene kalf zouden ze meteen meenemen. Na de thee reden ze met hun aanhanger van het erf af.

„Zie jij nat bij mijn ogen?"
„Nee Cees."
„Je kijkt niet eens."
„Ik weet wat een flinke vent jij bent."
„Ik geloof dat jij het er nog moeilijker mee hebt dan ik."
„Ik zeg dat jij een flinke vent bent, Cees."

Naderhand heb ik met Reinders opgebeld. Hij importeert stierensperma uit Amerika. Blaarkoppen zijn zijn liefhebberij.
Boeren, zei hij, staren zich blind op de melkgift, al die duizenden kilo's per koe. „Volgens mij", zei hij, „moet je voor het rendement niet alleen naar de opbrengst, maar ook naar de kosten kijken. En op dat punt doen blaarkoppen het juist heel goed. Ze zijn sober, ze zijn gezond. Heb jij ooit een veearts bij Molenaar gezien?
„Ik niet" , zei ik.
„Aan de andere kant", ging Reinders verder, „180 duizend kilo melk met veertig koeien, dat is echt niet meer van deze tijd."
„Geneer je je als je op zo'n bedrijf komt?"
„Ik vind het juist pracht g dat er nog mensen zijn die het anders doen dan anderen. Zo'n Molenaar kan de laatste jaren ook best goed geboerd hebben. Weinig inkomsten misschien, maar ook weinig uitgegeven. Nee, ik geneer

me eerder als ik op een bedrijf kom waar alles verdwijnt in de massaliteit."
Hij had trouwens het gevoel dat het tij voor blaarkoppen begon te keren. „Ik voorzie een kleine vooruitgang Steeds meer boeren gaan op de biologische toer en het kan niet anders of de blaarkop komt dan weer in beeld."
Kerend tij? Dat is niet de indruk die je krijgt van Cor van der Waay. Die zit in Harmelen. Hij is secretaris voor de fokveedag regio Holland-Midden, jaarlijks in juli op het Exercitieterrein in Woerden, Zes, zeven jaar geleden hadden ze daar nog aparte rubrieken voor blaarkoppen. Op het laatst was er zo weinig aanvoer dat een boer die een blaarkop meebracht automatisch een kampioen had. Die rubrieken dus afgeschaft.
Zelf heeft Van der Waay ze ook gehad. „ Mijn hart ligt bij blaarkoppen!" In 1990 ongeveer is hij in zijn veestapel Holstein-Frisian gaan inkruisen Intussen zijn er nog maar twee over die de aftekening van een blaarkop hebben. „De bloedvoering zat eigenlijk op een dood spoor. Meer dan zesduizend kilogram zal je van een blaarkop nooit krijgen. Met zwart- of roodbont zit je op het dubbele."
Nee, nooit spijt van gehad.
Begin maart, net 62 geworden, zei Cees dat hij op de 31ste voor het laatst zou melken. „Dan krijg je voortaan zwarte koffie."
Er waren gegadigden geweest voor zijn koeien. Ze schrokken terug als ze zagen dat ze nog horens hadden. Zo ouderwets. Zo lastig als ze in een loopstal moeten.
Bovendien is Cees nooit aan de melkcontrole geweest. Hij kan geen gegevens overleggen over de afstamming en productie per koe. Dat keert zich nu tegen hem, tegen zijn vee. Hij begon hem wel te knijpen.
Maar nu was het toch gelukt, nu had-ie ze allemaal van de hand gedaan aan een koopman uit Gouda.
Ik: „Heb je nou nooit dat je 's morgens wakker schrikt en dat je denkt: ach jee die arme koeien van mij?" Dat had ik zelf namelijk, dat ik ze opeens voor me zag en dacht: dat wordt gewoon een geweldige slachtpartij.
Cees: „Wat ik wel had... gisteren moest ik een stel papieren invullen voor het geval die koopman ze naar het slachthuis moest sturen... daar kreeg ik wel een naar gevoel! bij."
Ik: „Want zeg eens eerlijk, die koeien van jou, denk je dat er daarvan volgend jaar nog acht of tien levend in de wei lopen?"

Gré: „Waar schijnlijk minder."
Cees: „Op 1 april begint het nieuwe melkjaar dan zijn er altijd boeren die er een paar koeien bijnemen. En als ze straks gekalfd hebben, als ze met een mooie uier op de markt staan ..."
Het slachthuis, vroeg of laat, dat weet je. Het gaat om het moment, het motief Dat een stel koeien geen toekomst zou hebben omdat de boer toevallig met pensioen gaat, dat is gewoon het goeie argument niet.
Maar van de silo met perspulp komt de bodem onderhand in zicht. Ook de hooiberg begint leeg te raken - nu kijk je vanuit de stal zo de polder in, een volkomen nieuw panorama.
Vrijdag 31 maart. Als ik het erf oploop, begint net de melkpomp te gieren. Voor het laatst. Het gelid van koeien op stal vertoont intussen flinke gaten. Voor de achterblijvers betekent dat voorlopig alleen maar meer ruimte.
„Daar is vannacht nog eentje weggegaan", wijst Cees. Een driespeen. Dus die had toch wel naar de slager gemoeten.
Er zijn er nog twaalf te melken over. De rest staat al droog. Van die twaalf worden er vandaag nog eens elf drooggezet (met een spuitje penicilline in de spenen om uierontsteking tegen te gaan). Twaalf min elf is één.
„Die zal ik vanavond nog een keer moeten melken", zegt Cees. „En morgenvroeg ook. Morgenmiddag gaat ie weg. Daar zit geen kalf in. Die was vorig jaar erg laat en toen heb ik 'm niet meer laten dekken. Maar er komt nog zoveel melk uit. Ik zeg tegen die koopman: „'t is zonde om 'm droog te spuiten, eigenlijk zou die alsnog gedekt moeten worden. En nou heeft-ie er iemand voor gevonden."

„Dus die gaat voor het leven", stel ik vast. Want meer mogelijkheden zijn er niet, ze gaan voor het leven of ze gaan voor de dood.
„En deze twee gaan naar een hobbyboer in Eemnes."
„Dus ook voor het leven."
„Daar hamer ik op, dat ik wil dat ze voor het leven gaan, en die die zegt dat ie z'n best doet misschien om me gerust te stellen."

Cees zet zich aan het melken ik begin aan de gebruikelijke rondgang door de stal. Rechts in het midden, daar staat er een die altijd een stapje naar voren doet als ik in de buurt kom. Zij vraagt er om: „Aai mij", en dan aaien wij.
Links bij de deur,daar staan de vaarzen, zes ranke meiden op een rij, Ze moeten het eerste kalf nog krijgen. Schuw nog, niet gediend van je hand. Maar vreten kunnen ze al. „Kijk eens hoe ze hun best voor je doen", zeg ik.
„Daar heeft ie misschien ook iemand voor' , zegt Cees. „Over een paar dagen komen ze kijken. Hoe dichter ze tegen het afkalven zitten, hoe mooier ze uieren."
De melkpomp raast, de koeien kauwen, nu en dan hoor je een zucht, een kreun die alleen uit het diepste van een koeienlijf kan komen. De komende dagen zullen er dus nog meer gaten vallen. Voor de rest wordt tegen half april een grote veewagen verwacht:acht. Dan staat alleen de stier er nog. Die zal zich nog een tijd lang afvragen hoe het komt dat Cees nooit meer eens lekker naar de koeien ruikt. Tot hij op gewicht is.
En die ene rooie? Zij staat bij de tussenmuur in de zijstal, het vroegere varkenshok. Net een hond. Heel dat lijf verstilt als je haar aanhaalt. Elke vezel concentreert zich op het plezier dat je haar doet. Ze legt haar kop op je onderarm. Je voelt het enorme gebeente van haar kaak, je ziet haar droevige oog, de sierlijke wimpers.

Een uurtje later zitten we aan de koffie. Cees haalt een oeroud schrift voor de dag. „Die rooie, eens kijken, die is van '88."
„Ja, die was er vanaf het begin al bij."
„Wat voor jou het begin was."
„Wat voor mij het begin was,"
„En die zwarte", zegt Cees, „die ernaast staat, die is nog een jaartje ouder."
Om kwart over elf knerpt het grind. De melkwagen schuift achteruit langs het raam. Melk, de witte motor. Cees gaat de melkrijder gedag zeggen en als hij terugkomt: „Er zat nog 178 liter in de tank."